

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Освітня програма «Християнська педагогіка
та організація дозвілля»

Магістерська робота

СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В
ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ БОГОСЛОВІВ
II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Студентка 2-го курсу: Мирослава Кардаш

Науковий керівник: свящ. Олег Шепетяк,
доктор філософських наук,
професор

Львів 2022

Кардаш М.І. Соціальна доктрина Католицької Церкви в Інтерпретаціях німецькомовних богословів II половини XX століття: Магістерська робота: («Кафедра богослов'я. Освітня програма «Християнська педагогіка та організація дозвілля»). Науковий керівник: доктор філософських наук, професор Шепетяк О.М. –Львів: УКУ, 2022. – 67с.

Анотація: У роботі розкрито поняття Соціальної доктрини Католицької Церкви та її принципи, проаналізовано науковий доробок німецькомовних богословів з другої половини XX століття в аспекті Соціальної доктрини Католицької Церкви, розкрито значення Соціальної доктрини Католицької Церкви, виокремлено центральний принцип Соціальної доктрини Католицької Церкви, що ґрунтується на гідності людини.

Ключові слова: Соціальна доктрина Католицької Церкви, німецькомовні богослови, гідність людини.

Abstract: The paper uncovers the concept of the Social Doctrine of the Catholic Church and its principles, analyzes the scientific heritage of the German-speaking theologians from the second half of the XX century in the aspect of the Social Doctrine of the Catholic Church.

In addition, the paper explains the meaning of the Social Doctrine of the Catholic Church, while its central principle, which is founded on human dignity, is highlighted.

Keywords: Social doctrine of the Catholic Church, German-speaking theologians, human dignity.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І РЕАКЦІЯ КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я.....	5
1. 1. Католицька соціальна доктрина в Середньовіччі та в XIX столітті.....	5
1. 2. Папа Лев XIII і основи сучасної соціальної доктрини.....	10
1. 3. Католицька соціальна доктрина після Лева XIII	14
Розділ 2. ОСМИСЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ БОГОСЛОВ'І XX СТ.....	28
2. 1. Становлення проблеми економіки в соціальній доктрині.....	28
2. 2. Погляди на економіку в історії християнства.....	40
2. 3. Богословсько-економічні погляди Кардинала Маркса	53
Висновки	60
Список використаних джерел та літератури.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство зі стрімким розвитком виробничих та інформаційних технологій втрачає орієнтири і засади духовності, що породжує цілу низку соціокультурних проблем. З кожним роком ці проблеми загострюються та набувають все ширших масштабів. Надзвичайно актуальним є питання повернення до духовних цінностей, необхідність розвитку та збереження загальнолюдської культури та духовності, і християнської в тому числі. Соціальне служіння Церкви є втіленням вчення Христа, і виразом його в богословській науці є саме Соціальна доктрина. Вибраний нами предмет дослідження, доробок німецькомовних богословів другої половини ХХ століття, мало висвітлений в Україні саме в аспекті соціальної доктрини Церкви, і потребує додаткової уваги до теми, що розглядається.

Розкриття даної теми сприятиме поглибленню розуміння вчення Церкви в соціальному та соціологічному аспектах, ролі в ньому німецькомовних богословів та його втілення на теренах України, що не може не впливати позитивно на авторитет Церкви в країні, у вихованні потреби переосмислення сучасних ідеалів та орієнтирів, у виробленні потреби вдосконалення особистісних якостей, прагнення до моральної чистоти.

Мета дослідження полягає у висвітленні соціальної доктрини Католицької Церкви в доробку німецькомовних богословів у другій пол. ХХ століття та відкриття їх надбань для України.

Мета дослідження зумовила вирішення таких завдань:

- висвітлити поняття Соціальної доктрини Католицької Церкви та її принципи;
- проаналізувати науковий доробок німецькомовних богословів з другої половини ХХ ст. в аспекті Соціальної доктрини Католицької Церкви;
- розкрити значення Соціальної доктрини Католицької Церкви;
- виокремити центральний принцип Соціальної доктрини Католицької Церкви, що ґрунтується на гідності людини;

- підкреслити значення Соціальної доктрини Католицької Церкви в сучасному світі.

Об'єкт дослідження – науковий доробок німецькомовних богословів.

Предмет дослідження – висвітлення Соціальної доктрини Католицької Церкви у творчості вибраних німецькомовних богословів другої половини ХХ ст., особливості поглядів кожного з богословів на вищезначені проблеми.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання; філософсько-світоглядний науковий доробок німецькомовних богословів щодо Соціальної доктрини Католицької Церкви. В даному дослідженні чітко проставлені хронологічні межі, а саме друга половина ХХ ст., а також географічні обмеження німецькомовними країнами: Німеччина, Австрія та Швейцарія.

Методи дослідження: в даному дослідженні використовувалися наступні методи: метод аналізу, застосування якого уможливило виділення німецькомовних богословів другої половини ХХ ст.; метод синтезу, завдяки якому виділені аналітичним шляхом елементи зібрані в єдину парадигму; герменевтичний метод, використання якого дозволило долати кола розуміння, спричинені часовою та просторово-культурною віддаленістю; метод порівняння, який ліг в основу співставлення поглядів на поставлену проблему.

Структура магістерської роботи зумовлена її метою та науковими завданнями. Робота складається зі вступу, двох розділів (шести підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (80 найменувань). Обсяг основного тексту магістерської роботи становить 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І РЕАКЦІЯ КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

1. 1. Католицька соціальна доктрина в Середньовіччі та в ХІХ столітті

Однією з перших інституцій, яка спрямувала особливу увагу на соціальні розбіжності та моральні проблеми, що з'являлися протягом двох тисячоліть життя людства в умовах постійного розвитку та інтеграції економіки, була Католицька Церква. У підсумку це виразилося у формуванні Соціальної доктрини Католицької Церкви у ХІХ столітті. Соціальна доктрина Католицької Церкви це – сукупність документів і декларацій, де зазначена реакція Церкви на мораль та цінності економічної діяльності, соціальну нерівність та проблеми, що з нею пов'язані, розподіл людей на прошарки та класи, соціальний захист, зокрема найбільш незахищених верств населення (люди пенсійного віку та інваліди, а також діти, вдови та інші). Католицька Церква акцентує увагу на способах, які дадуть можливість вирішити ці проблеми, а саме на побудові здорових морально-етичних засад економічного та суспільного співжиття людей. Переконавання, які лягли в Соціальну доктрину Католицької Церкви стали фундаментом для побудови різноманітних соціальних учень як християнських конфесій, так і національних законодавчих нормативних актів та актів міжнародного права в соціальній царині. Тож Соціальну доктрину Католицької Церкви варто розглядати не лише в межах конкретної конфесії, а й світовим людським здобутком у сфері морально-етичних норм функціонування економіки¹.

Розглянемо історію становлення фундаментальних положень соціальної доктрини. В Католицькій церкві завжди велися жваві дискусії серед філософів-богословів у всіх сферах буття людини. Тому не дивно, що особливе місце посіло

¹ *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, — Папська Рада «Справедливість і Мир», Київ: «Кайрос», 2008. 73,75,330

Соціальне вчення Католицької Церкви. Адже це було спробою відповісти похристиянськи на виклики та проблеми в соціально-економічній сфері. Ця відповідь у формі християнської соціальної доктрини не має політичного забарвлення, а перебуває з політичними ідеями християнських богословів у тісних взаєминах².

Впродовж двох тисячоліть історії християнства Церква завжди підтримувала знедолений люд Божий. Нам відомо, що перші віруючі християни були людьми невольними, бідними, переслідуваними й знедоленими. Вони молилися у катакомбах, які розташувалися на околицях міст Римської імперії. Таке становище було незмінним аж до Міланського едикту імператора Константина Великого. Після проголошення едикту християнам стало легше жити та сповідувати віру у Христа. Християнство більше не було переслідуваним і не вважалось релігією бідняків. Люди почали вільно сповідувати свій релігійний спосіб життя і з'явилися перші багатії-християни. Вони були знатних родів та займали високі становища у суспільстві. В результаті це зумовило створення церковної ієрархії, яка мала вплив у вищих прошарках державного управління та суспільної думки³.

В науковій та науково-публіцистичній літературі можна знайти образ Католицької Церкви Середньовіччя як потужного соціального інституту. Майно Церкви було досить великим, що зумовлювало й її вплив на політику. Але не всі церковні структури були багатими, і ототожнювати Церкву як єдиний організм з достатком та високим становищем є вкрай обмежено, оскільки велика частина цієї структури не була статною, подекуди й безвладною, і перебувала на межі зубожіння. Парафії діяли в різних місцевостях. Тому часто середньовічне духовенство пастирвало по селах, бідних містах. Там священники проповідували до бідного населення, яке мало купу соціальних проблем⁴.

² *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, 388,389; Пор. Іван XXIII, енцикл. *Pacem in terris*:AAS 55,274

³ Й.Гофманн, *Історія Ранньої Церкви. Найважливіші аспекти*, Львів:Видавництво Українського Католицького Університету 2019.

⁴ Розвиток соціальної допомоги у Європі XIII-XVIIIст. https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%95%D0%9D%D0%9F_%D0%86%D0%A2%D0%A1%D0%A0%202/page11.html (дата звернення 25.05.2020)

Бачачи біди простого люду і сповідуючи Божі заповіді та Заповіді любові, церковний клірик зосереджував свою увагу на проблемах нужденних, тому всіляко намагався якось покращити суспільний стан та допомагав в побудові соціального служіння. Католицька Церква була першою інституцією, яка створила сиротинці, установи догляду за літніми людьми, а також перші лікарні і навіть божевільні. У Середньовіччі досить соціальна сфера нерідко випадала з уваги державників.⁵ Тому чернечий стан, протестуючи проти свавілля феодалів, створював жебрацькі ордени, які зуміли піднести проблему бідняків на загальносуспільний рівень. Проте ці всі види діяльності не були чимось кардинальним та доктринальним. Ще не писалися трактати етичних норм та цінностей щодо вирішення проблем, а просто практично підходили до ситуацій, які склалися в соціальній сфері. Вся увага богословів та священників була прикута до політичних питань, а саме: стосунки та позиції влади між Папою Римським та монархом, взаємозв'язок між природним правом та статусами королів та придворних геть не торкалися соціальних питань⁶.

Соціальні проблеми та питання їх вирішення знаходили своє відображення в заглибленні в християнську духовність. Богослови-християни, незалежно від приналежності до конфесії, акцентували свою увагу на потребах бідних людей, на допомозі їм, на милостині, прощенні та любові. Тема допомоги ближньому стала провідною і лунала із церковних катедр, сільських та місцевих парафій, була основою катехизи та проповіді Отців Церкви⁷.

Середньовічні проповідники включили до катехизмової частини (стислого тезового викладу основ віри і заповідей) «Сім добрих діл для тіла», до яких увійшли: 1) Голодного нагодувати, 2) Спрагненого напоїти, 3) Нагого зодягнути, 4) Подорожнього в дім прийняти, 5) Недужому послужити, 6) В'язня відвідати,

⁵ О. Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*. Монографія, Київ: УАР 2014, 101

⁶ С.Сказкин, *Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в Средние века*. Москва: Наука 1981.

⁷ Чернецтво, чернецтво в християнстві [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=\(дата звернення15.05.2021\)](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=(дата звернення15.05.2021))

7) Померлого похоронити. Ці церковні приписи стали основою для поведінки християн у ставленні до ближніх⁸.

Зародилися богословські диспути, в основі яких було соціальне буття християнина лише у XIX столітті. Тоді й почала формуватися Соціальна доктрина Католицької Церкви. Одним із першопроходців теоретичного обґрунтування соціальної проблеми був єпископ Майнца (Німеччина) Вільгельм Еммануїл фон Кеттелер. Це був час великих трансформацій суспільного життя, час, коли звичаї та традиції піддалися змінам, час науково-технічної революції та машинобудування, час безробіття, бо машини заміняли людську робочу силу, час інтенсивного розвитку економіки, виробництва, обігу грошей та зародження транснаціональних компаній. Все це призвело до різкої відмінності між різними верствами населення і чіткий поділ на багатих та бідних, прірва між якими ставала щороку дедалі більшою. Саме тоді з вуст Церкви полинуло теоретичне обґрунтування і шляхи подолання соціальних проблем. Ситуація вимагала стратегічного підходу та дієвих чинників подолання викликів часу. Вільгельм Еммануїл фон Кеттелер першим в європейській економіці підняв питання соціальної етики, зосередив увагу уряду на проблеми робітників та бідних верств населення⁹.

Чинити милосердно стосовно свого ближнього, надавати йому допомогу було краплею в морі. Потрібен був більш дієвий механізм, а саме побудова соціального законодавства з одного боку, та зміна бачення та ставлення людей до цих проблем з іншого. Оскільки державна влада була заможним нащадком придворних буржуа та політичної номенклатури, тож її мало цікавили ці соціальні проблеми, та й, зрештою, вони були незрозумілими. Адже ситий голодного ніколи не зрозуміє. Їм такі обставини були вигідними з позиції економіки. Це був початок побудови капіталізму і єдине, що стримувало провладних буржуа, то це народний супротив, революції та зміна сталого

⁸ Синод Української Греко-Католицької Церкви Катехизм Української Греко – Католицької Церкви «Христос – наша Пасха», Львів 2011, 298

⁹ Kittel J. Kirche als Ereignis. Ein Beitrag zur Grundlegung des sakramentalen Kirchenbegriffs im ekklesiologischen Entwurf Karl Rahners. / Joachim Kittel. – Freiburg i.B., Wien: Herder, 2010. – 365 S. – (Freiburger theologische Studien, 175).

політичного ладу. Та й у міждержавному діалозі соціальні питання не були озвучені¹⁰.

На це все Церква не могла змовчати. Католицька Церква взяла на себе відповідальність за свою паству і запропонувала своє бачення соціальних проблем та напрямків їх подолання. Зрештою, саме Церква вперше їх озвучила їх у високих колах державного управління Західної Європи.

Тож відповіддю Католицької Церкви стала соціальна доктрина, яка відображалася в офіційних документах. Так Соціальне вчення почало лунаєти по храмах, де з церковної катедри, як з громадської трибуни промовляли не лише про віру, спасіння та покаєння, а й про людське буття на землі. Церква була авторитетом в очах віруючих і невіруючих людей, але не для очільників державної влади.

Після політично-філософської дискусії Нового часу зникло поняття католицького монарха, а Церква і держава чітко розмежували свої функції. Державна влада більше не відчувала себе ставленицею Церкви, а монархи ігнорували середньовічне уявлення про меч світської влади, який вони отримують від Папи як Вікарія Христа. Коли імператор французів Наполен I Бонапарт у 1804 році коронував себе і свою дружину Жозефіну Богарне сам, не дозволивши зробити це Папі Пію VII, а Вільгельм I Гогенцоллерн сам коронував себе на німецького імператора у Версалі 1871 року, то ж Церква більше не була рупором впливу на політику держави, як це було, до прикладу, у випадку Папи Григорія VII та імператора Генріха IV в XI столітті¹¹.

Оскільки Церква утримувала своє домінуюче становище духовно-релігійного авторитету і мала змогу безпосередньо звертатися до віруючих, то вона всіма способами намагалась достукатися до їхніх душ і заохочувала наслідувати Ісуса Христа не лише духовно, а й в соціальному служінні своєму ближньому¹².

¹⁰ С.Валесян, *Основні теоретичні моделі підходів до вивчення питання генезису капіталізму: морально-політичний фактор та аналіз економічних першопричин* // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4, Iss. 4. P. 94–98.

¹¹ О. Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 102

¹² Там же, 103

1. 2. Папа Лев XIII і основи сучасної соціальної доктрини

Центральне місце в зародженні Соціальної доктрини Католицької Церкви посідали так звані «соціальні енцикліки».

Починаючи з кінця XIX і до початку XXI століття Католицька Церква проголосила такі папські соціальні енцикліки, а саме: «*Rerum Novarum*» 1891 року Папи Лева XIII, «*Quadragesimo Anno*» 1931 року Папи Пія XI, «*Mater et Magistra*» 1961 року Папи Івана XXIII, «*Pacem in terris*» 1963 року Папи Івана XXIII, «*Populorum Progressio*» 1967 року та «*Octogesima adveniens*» 1971 року Папи Павла VI, «*Laborem exercens*» 1981 року, «*Sollicitudo Rei Socialis*» 1987 року, та «*Centesimus Annus*» 1991 року Папи Івана-Павла II, «*Caritas in veritate*» 2009 року Папи Венедикта XVI, «*Laudato Si*» 2016 року та «*Fratelli tutti*» 2021 року Папи Франциска. Центральною темою енциклік були соціальні проблеми та шляхи їх вирішення. Розглянемо їх більш детально.

Першою побачила світ енцикліка Папи Лева XIII «*Rerum Novarum*» («Про нові речі»). Вона одержала неофіційну назву «матері соціальних енциклік», бо була родоначальником та порушила вкрай важливу тему соціального співжиття людей. Папа Лев XIII показав, що людство з розвитком економіки зустрілося з новими викликами, яких не знало досі. Індустріалізація та раціоналізація виробництва можуть розкрити свою добру сутність тільки тоді, коли будуть підпорядковані ідеалу спільного блага. Таким чином Папа зосередився на змінах, яких зазнав християнський світ у суспільному житті. Ці зміни зумовили активізацію богословської думки та переосмислення буття людини та соціальної дійсності. В своїй енцикліці понтифік намагався звернути увагу на «хибні учення про політичну владу, про людську свободу, про державний устрій та схожі предмети» та зробив темою свого звернення «робітниче питання»¹³.

Папа Лев XIII спробував відобразити в енцикліці нові віяння, які панували у суспільних відносинах того часу. Серед них викликає зацікавленість соціалізм

¹³ Leo XIII. L'encyclique *Rerum Novarum* e il suo tempo. / [Ed. Giovanni Antonazzi] – Roma: Ed. Di Storia e Letteratura, 1991. – 207 S.

та його критика, оскільки цей новий ідеологічний напрям широко поширювався серед країн. Соціалізм пропагував скасувати приватну власність, а також неприпустимий механізм сукупного користування матеріальними благами всіма робітниками, що зумовлювало негідну оплату праці більш працьовитих та талановитих. Чому даний механізм поганий? Із законів економіки відомо, що гідна оплата праці стимулює робітника краще та старанніше працювати. Оскільки якість та старанність більше були непотрібними, винагорода у всіх була однаковою, тому в людей вироблялось знецінююче ставлення до роботи та небажання удосконалення її якості¹⁴.

А це суперечило Божому задуму. Довершивши своє творіння створенням людського роду, Бог запрошує людину обробляти і доглядати Едемський сад. Це свідчення особливої гідності людини – бути співтворцем з Господом. Таким чином людина створена, щоб жити і працювати, реалізуючи при цьому наданий їй потенціал. Без праці людина не може жити і розвиватися повноцінно. Від початку свого існування людина постійно шукає чим їй зайнятися, над чим працювати, що створювати і що вдосконалювати. При цьому праця виступає цілеспрямованою діяльністю людей зі створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому. Також вона є однією із найважливіших здатностей людини, оскільки людина свідомо ставить перед собою мету створення знарядь праці, за допомогою яких впливає на об'єкти природи¹⁵.

Усе, що було створене Творцем, було призначене на спільне благо для усього людства, так і національне багатство, творене працею, повинно бути спільним благом для усього народу. Мова йде не про однаковий і рівний розподіл усього між усіма, а про справедливий розподіл доходів за здібностями і продуктивністю працівників. Людина через гідну винагороду своєї праці повинна мати справедливу частку в національному багатстві.

¹⁴ Ю.Марченко, *Гідна оплата праці – необхідний атрибут соціальної держави* <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/565> (дата звернення 18.02.2021)

¹⁵ Д.Ядранський, *Праця та соціальна відповідальність: діалектичний зв'язок* <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=631> (дата звернення 14.08.2021)

Тому так гірко і прикро ставати свідком гріха, який повторюється з прадавніх часів – привласнення чужої праці, відчуження робітника від плодів його праці. Затримка чи невплата заробітної плати є тяжким гріхом, зневагою Бога, що волає про помсту до Господа, оскільки робітник у своїй професійній діяльності виступає Його співпрацівником та співуправителем земних благ. «Ось затримана вами платня робітникам, що жали ваші ниви, - кричить, і голосіння женців дійшло до Господа сил» (Як 5,4). Бо позбавити заробітку означає поставити людину і цілу її родину на межу виживання, що прирівнюється до замаху на життя людини. «Горе тому, хто будує свій дім несправедливістю і свої світлиці беззаконством, хто силує ближнього дарма працювати й не дає йому заробітку» (Єр 22,13). «Не утискатимеш убогого й нужденного поденника, чи то він із твоїх братів-одноплемінників, чи з приходнів, які перебувають у твоїй землі, у твоїх містах. Того ж самого дня виплатиш його заробіток, ще перед заходом сонця; бо він убогий, і всією душею чекає виплати; тож не закликатиме проти тебе Господа, та й ти не матимеш гріха» (Втор 24, 14-15) .

Понтифік не міг погодитись з комуністичною доктриною, зокрема з її ідеями приниження гідності та позбавлення права на гідну оплату праці, оскільки вважав це неприпустимим з позиції справедливості та природного закону. Людина, яка працює, має отримувати гідну винагороду за вкладені зусилля та вміння, а тому й має право мати свою особисту (приватну) власність. Якщо приватну власність скасувати, то це призводить до підривання незалежності кожної сім'ї від держави і розчинення її в державно-суспільних відносинах. А це може призвести і до руйнації інституту сім'ї.

Папа Лев XIII відстоював та захищав цінність сім'ї. Оскільки сім'я як суспільна інституція старша і історично, і онтологічно від держави, тому її пріоритетність є безумовною з юридичної точки зору. Якщо добро держави суперечить добру сім'ї, то це неправильно.

Таким чином, засудивши підвалини соціалізму як доктринальної теорії, Папа Лев XIII навів особисте бачення викликів та шляхи їх вирішення. А саме творення такого суспільства, яке б проголошувало честь та гідність особистості

як найвищої цінності держави. Щодо питань революцій, бунтів та повстань, то понтифік не вважав ці явища позитивними, так як результат невтішний: бідні люди стають ще біднішими, а багаті – багатшими, і міжкласова прірва лиш зростає. Проте Папа засуджував і свавілля та лінивість з боку робітників і закликав їх поважати своїх працедавців. Проголошував цінним, якщо між найманим працівником та роботодавцем панує мир, взаєморозуміння, солідарність та єдність.

Через професію, яку людина здобуває за допомогою системи освіти згодом стає запорукою вдалого працевлаштування та розвитку особистісних якостей, за які отримує винагороду. Працівник здійснює своє особисте життєве покликання – відповідно до його талантів, здібностей і фахової підготовки. Кожна професія як служіння Богові та Батьківщині є почесною, і тому суспільство повинно забезпечити кожному громадянину право на працю та справедливу винагороду.

Важливим є питання гідності працівника. Соціальна доктрина Католицької Церкви багато говорить про те, що до працівника і його професійних та особистісних інтересів треба ставитись з повагою. Але і сам працівник повинен відповідально ставитись до своєї роботи і належним чином виконувати її, бути толерантним до співробітників. В наш час є чимало людей, які просто ходять на роботу, бо так треба, бо за це вони отримують зарплатню. Але чи виконують вони достойно те, за що взялися – це вже геть інше.

Отже, Папа Лев XIII закликав до взаємного ціннісного ставлення працедавця та найманого працівника. Засуджував збагачення роботодавця за рахунок заниження оплати праці найманому працівнику. Вважав за доречне при нарахуванні оплати праці враховувати особисті якості працівника, а саме вік, стать та можливості. Характер відносин роботодавця і робітника повинен визначатися «соціальною справедливістю». Цей термін був впроваджений Левом XIII і отримав після нього широке застосування в католицькому соціальному вченні та соціальній етиці.

1. 3. Католицька соціальна доктрина після Лева XIII

Основи католицького соціального вчення заклав Папа Лев XIII в енцикліці «*Regum novarum*», в якій показав, що людство з розвитком економіки зустрілося з новими викликами, яких не знало досі. Індустріалізація та раціоналізація виробництва можуть розкрити свою добру сутність тільки тоді, коли будуть підпорядковані ідеалу спільного блага. Через 40 років після енцикліки Лева XIII Папа Пій XI видав енцикліку «*Quadragesimo Anno*», в якій актуалізував і продовжив ідеї, викладені в *Regum novarum*.

Після цієї енцикліки були видані низка інших, в яких Папи торкалися соціально-економічних питань, звертаючи увагу як на становище найменш захищених осіб в межах держави, так і на становище бідних народів, які опинилися на маргінесі соціально-економічних процесів. Зупинимось на енцикліках більш детально.

Енцикліка Папи Пія XI «*Quadragesimo Anno*», назва якої перекладається як «В сороковий рік», продовжила ідеї «матері соціальних енциклік» і приурочена сороковій річниці її проголошення. У першому розділі нової енцикліки пригадуються основні моменти попередньої та їхнє важливе значення. В наступних розділах Святіший Отець акцентує увагу на аналізі проблеми власності, її природності і обов'язках, які з неї випливають. Зокрема Папа зосередився на місії, яку несе держава за дотримання умов приватної власності, користування нею, контролем та розподілом надходжень від приватної власності¹⁶.

В енцикліці Папа також підняв питання співвідношення праці і капіталу, підкреслив їхню взаємодоповнюваність і нероздільність, які випливають з наступного: праця створює капітал, тому отримують від нього нагороду. Відповідність взаємовідношення праці та капіталу має утворити тенденцію змін до зменшення і зникнення пролетаріату. Понтифік зосереджує увагу на оплаті праці, яка була б справедливою у всіх розуміннях: включала б прожитковий

¹⁶ Pius XI, *Quadragesimo Anno*. Vatican, May 15, 1931.

мінімум родини працівника, можливості працедавця та складених традицій, що склалися.

Коли минуло сімдесят років з часів оприлюднення енцикліки «*Regum Novarum*», наступний, хто вирішив звернутися до соціального вчення Католицької Церкви був Папа Іван XXIII. Святіший Отець у 1961 році видав енцикліку «*Mater et Magistra*» («Матір і вчителька»)¹⁷. Як бачимо з назви документа, темою цієї енцикліки є Церква як матір і вчителька усіх народів і держав. Папа змальовує динаміку та траєкторію людської цивілізації. Він наголосив на тих змінах, що відбулися від виходу в світ першої енцикліки, зокрема підкреслив роль та значення науково-технічного прогресу у зміні способу праці, його оптимізації, механізації та полегшення. Окрім позитивних змін, понтифік вказав і на небезпеки, які прийшли з розвитком науки і техніки. Таким чином, понтифік підкреслив небезпеку втрати людиною свободи, гарантом якої виступає держава. Також велику роль в енцикліці приділено питанням соціалізації та її впливу на людину. Людина за своєю природою є суспільною істотою. Вона постійно вступає в різноманітні зв'язки із членами суспільства. Але в нових умовах соціалізація людини може перетворитися із природньої в детерміновану, тобто наперед визначену, що призведе до нівелювання свободи. Папа Іван XXIII підкреслював необхідність відстеження, щоб соціалізаційні процеси відбувалися із дотриманням прав та свобод кожної людини. Справжнє суспільство завжди дотримується постулатів дружності, відкритості, свободи та любові. Понтифік наголошував на потребі втручання держави в економічні процеси з метою їх регулювання. Слід зауважити, що це було популярною економічною теорією того часу, тому що світ переживав занепад лібералізму в його класичному прояві. Основоположником нової економічної теорії про втручання держави в економічні процеси був англієць Джон Мейнард Кейнс¹⁸. Проте Папа Іван XXIII не мав на увазі пряме втручання держави в економічні процеси, особливо ті, що пов'язані з грошима та товарами

¹⁷ John XXIII, *Mater et Magistra* / English transl. / The Pope Speaks. April, 1962. Vol.7. P.295—343.

¹⁸ Ротар. Кейнс Джон Мейнард // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін, Київ: Парламентське видавництво 2011, 325

та їх обігом. Він також не закликав до контролю над виробництвом і торгівлею. Він лишень зосереджувався на втручанні держави задля збереження людської свободи.

Понтифік зосереджувався не лише на духовному аналізі соціальних проблем, а водночас робив акцент на практичних та економічних викликах. Папа заохочував працівників обмінювати грошові заощадження на акції підприємств, на яких вони працювали. Володіння акціями давала б їм свободу та можливість покращувати свої умови праці. Такі кроки призвели б і до розвитку підприємництва як на мікрорівні, так і на макрорівні.

Подібні ідеї втручання щодо держави Святіший Отець висловив і в галузі сільського господарства. Оскільки науково-технічна революція призвела до зростання питомої ваги промислового виробництва, селяни опинилися в ненайкращій ситуації. Тому понтифік закликав державу через дотації, кредитування, регулювання цін та урізноманітнення системи оподаткування підтримати сільське господарство. До речі, такі заходи застосовуються і по сьогодні у країнах Європейського Союзу.

Також в енцикліці прозвучали ідеї міжнародного співробітництва, де також закликається будувати стосунки на принципі взаємної поваги та любові. Енцикліка закликає заможні держави з надлишком продовольства похристиянськи солідаризуватися з нужденними країнами, надаючи їм гуманітарну допомогу. Але це має відбуватися на принципах свободи і без амбіцій колонізації слабших держав. Папа також заохочував віруючих християн бути політично активними. Така активність мала б звільнити народи від режиму диктатури та тиранії.

Останньою з енциклік Папи Івана XXIII є «*Pacem in terris*», назва якої перекладається як «Мир на землі». Темою цієї енцикліки є мир у всьому світі. За час короткотривалого, але дуже плідного перебування на папському престолі, Іван XXIII багаторазово торкався цієї теми у проповідях та публічних виступах. Енцикліка була своєрідним підсумком довготривалих міркувань про цю проблему. Лейтмотивом звернення було її вступне речення: «Мир на землі, якого

у всі часи прагнуть люди, може бути установлений і зміцнений тільки при повному дотриманні порядку, створеного Богом»¹⁹. Папа писав, що порядок, який повинен панувати серед людей, тобто порядок, який включає в себе обов'язки і права людей, – це порядок, який встановив Бог. До комплексу основних прав людини відноситься зокрема право на життя, фізичну недоторканність, основні засоби існування, допомогу під час скрутної ситуації, освіти і особистісний розвиток. Реалізація базових людських прав можлива тільки завдяки відношенням людей між собою, людини з державою, державами між собою, людей до держави і загальнолюдського суспільства. Відношення між людьми визначаються через пошану до робітників і заперечення експлуатації, допустом жінок до громадського життя та таким суспільним устроєм, при якому зникають прояви національної зверхності. Стосунки між людьми, урядами держав оцінюються на основі дотриманням прав людини, конституційністю обґрунтування людських прав, відсутністю панування меншості багатіїв. Міждержавні стосунки, переконаний Іван XXIII, повинні визначатися бажанням миру, що є в епоху атомної зброї особливо значущим.

Святіший Отець Павло VI, який був наступником Івана XXIII на апостольському престолі, продовжив тему соціальної доктрини в енцикліці «*Populorum Progressio*» («Розвиток народів») 1967 року²⁰. Цей апостольський документ вперше торкнувся не внутрішньо-національних соціальних проблем, а міжнародної економічної ситуації. Папа вказав на вражаючі відмінності в розвитку економік бідних і багатих країн. В цих різницях він бачив не тільки проблеми виживання бідних народів, а й поважну небезпеку збереження світового миру. Павло VI почав свій понтифікат у час Другого Ватиканського Собору, себто тоді, коли в Римі перебували єпископи з усіх країн світу. Це уможливило йому, безпосередньо спілкуючись із представниками Церкви різних континентів, бачити труднощі навіть таких народів, справами яких європейці

¹⁹ John XXIII. *Encyclical Letter «Pacem in terris» an Human Rights and Duties*. A New Translation and Commentary. Ed. by Henry Owen Waterhouse. Catholic Truth Society 1980, 18.

²⁰ Павло VI, *Populorum Progressio*, < https://www.iupax-ugcc.org.ua/details_element.php?id=1875&lang=1 > (дата звертання 14.07.2021)

зазвичай не надто цікавилися. Проблема зубожіння певних країн багаторазово піднімалася в часі Собору, зокрема в тривалих бесідах поза сесіями.

Папа Іван-Павло II у 1981 році видав енцикліку «*Laborem exercens*», назва якої перекладається як «Здійснюючи працю», яку він присвятив 90-літтю першої енцикліки, присвяченої соціальним питанням, «*Rerum Novarum*». Папа висвітлив свою соціальну концепцію у гуманістичному характері. Він підкреслював, що людина є вищою понад усі види соціального капіталу. Людину не можна звести до інструмента виробництва, бо вона – цінність у собі. Понтифік захищав приватну власність і критикував тоталітаризм, комунізм, оскільки він був його запеклим ворогом ще в час свого пастирського служіння у Польщі. Папа заохочував створювати профспілки. Дієвим взірцем професійних союзів, на думку Івана-Павла II, була Незалежна самоуправна профспілка «*Solidarność*», яку заснував у 1980 році Лех Валенса. Робітник в енцикліці постає особливо цінним. Папа презентує Христа та апостолів працівниками²¹.

1987 року Іван-Павло II розгорнув соціальну тематику далі в енцикліці «*Sollicitudo Rei Socialis*», назва якої означає «Турбота про соціальні речі». В ній Папа виразив стурбованість ситуацією у країнах, які розвиваються. Впродовж свого перебування на папському престолі, який був найдовшим в усій історії Католицької Церкви після Апостола Петра, Папа присвячував багато уваги соціальним питанням²². Підсумком цієї активності Івана-Павла II була енцикліка «*Centesimus Annus*», тобто «Сто років», з 1991 року, присвячена століттю видання «*Rerum Novarum*».

Вагоме місце посеред соціальних документів зайняла енцикліка Папи XVI з 2009 року «*Caritas in veritate*», тобто «Любов у істині»²³. Впродовж шести розділів цього документу Папа описав ряд проблем, зокрема розвиток людини нашого часу, розвиток економіки і цивілізованість суспільства, розвій народів, прав, а також обов'язків, зусилля спільнот загальної людської родини, розвиток науки і техніки.

²¹ Ioannes Paulus PP. II, *Laborem exercens*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en].

²² Ioannes Paulus PP. II, *Sollicitudo Rei Socialis*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en].

²³ Бенедикт XVI, *Caritas in Veritate*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en].

Соціальне вчення Католицької Церкви ґрунтується на трьох базових принципах: особистість, тобто уявлення про людину, в якому вона і її гідність опиняються на ціннісному п'єдесталі; солідарність, тобто принцип соборного людського буття; субсидіарність, тобто принцип самопомоги і відповідальності суспільних одиниць, в якому спільноти вищого рангу вникають у справи спільнот нижчого рангу тільки тоді, коли вони не можуть самі дати собі раду²⁴.

Повага до особистості – це принцип, який випливає з того, що будь-яка людина є унікальною й індивідуальною. Звідси випливає: людину не можна підганяти під ті чи інші стандарти. Її не можна звести до елементу системи. Гідність людини повинна бути ціллю буття суспільства, а не інструментом досягнення інших цілей. Цими думками католицьке соціальне вчення виразило свою незгоду з будь-яким тоталітарним режимом. У ХХ столітті з'явилося декілька тираній: комунізм, що вкоренився на Сході Європи, а також у деяких країнах Далекого Сходу та Латинської Америки і Африки, націонал-соціалізм в Німеччині та фашизм в Італії, які впродовж десятиліття паразитували по всій Європі; ряд малих диктатур різноманітного політичного походження в усьому світі. Тисячі жертв і повне нівелювання гідності людини під час встановлення і розвитку цих тираній посилюють актуальність звернення Церкви про захист людської гідності. Церква наголошувала на соціальній сутності людини. Рідна для людського духа соціалізація дефініює структуру природи людини. Вона контрагує не тільки зі соціалізмом, який заперечує цінність людської особистості, а також із лібералізмом, що виокремлює людину зі суспільства та не дає їй розвиватися як члену соціуму.

Слово «лібералізм» має латинське походження (*liber*), і означає «вільний». Тит Лівій вживав це слово в «Історії Риму від заснування міста», в якій він описував змагання між плебеями і патриціями. Також про нього згадує Марк Аврелій у «Роздумах», коли писав про рівність у державі. Відновилося це поняття у Просвітництві. У слов'янські мови слово «лібералізм» перейшло в

²⁴ «Компендіум соціальної доктрини Церкви», — Папська Рада «Справедливість і Мир». — Київ : «Кайрос» 2008.

XVIII столітті з французького «liberalisme» із негативним забарвленням вільнодумства. Принцип лібералізму ожив після війни за незалежність в Америці та проголошення Конституції. Такі самі принципи проголошувались у період Великої Французької революції. Першими, хто вживав цей термін для означення політичного світогляду, були автори конституції Іспанії у 1812 році²⁵. Першими принципами лібералізму були ідеї про те, що усі права мають перебувати у руках людей, а держава має тільки обороняти ці права. Пізніше лібералізм розширюється в різних галузях, та стає різними, інколи конфліктуючими, напрямками. Лібералізм у політиці проявився у відстоюванні прав індивіда. Кожна людина краще знає, що їй потрібно, і не має покорятися монарху. Коли люди вільні, вони формують суспільний договір, котрий є основою держави і захисту індивідуальних прав. Так лібералізм пов'язувався з демократією.

Лібералізм в економіці проявився принципами вільного підприємництва, захисту приватної власності, невтручанням держави в економіку (ринкова економіка). Такими шляхами лібералізм зумів зблизитися з капіталізмом. У культурі прояви лібералізму помітні в ідеях недоторканності особистого життя індивідуума. Це мало й негативні наслідки, виражені в сексуальній розбещеності, абортів, евтаназіях і т.д. Коли в політиці, культурі і економіці лібералізм виразився як негативні права, тобто невтручання, то в соціальній сфері прояви лібералізму – це позитивні права, тобто рівне право всім, котре повинна гарантувати держава. Йдеться про право на освіту, отримання інформації, медицину, право голосу і т.д. Фратернітарний або братерський лібералізм домагався прав різних націй на свободу і рівність на міжнародній політичній арені. Він виник у боротьбі проти колонізаційної політики впродовж післявоєнного періоду. Лібералізм є дітищем епохи гуманізму на фоні боротьби супроти абсолютизму і клерикалізму. Проявом лібералізму була Славна революція (Glorious Revolution) 1688 року, результатом якої було повалення з британського престолу Якова II Стюарда, і коронування Вільгельма III Оранського. Наслідком Славної революції став Білль про права (Bill of Rights)

²⁵ О. Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 104.

1689 року, який окреслював владу короля і захищав громадянські права. Так закон був поставлений над монархом, а не монарх понад законом.

Предтечею ідей лібералізму був Джон Локк. У творі «Два трактати про правління» він сформував дві основи лібералізму: свобода економіки, тобто право приватної власності, й свобода інтелектуального вираження, включно зі свободою совісті²⁶. Також він висловив ідеї базових прав, котрі були основою формулювання концепції людських прав. Входячи в державу, громадянин відмовляється від частини власних прав на благо суспільства, приймаючи суспільний договір. У континентальній філософії концепцію рівності і свободи виклав Шарль-Луї де Монтеск'є²⁷. Він вперше висловив ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також ідею федералізму. В межах філософії Просвітництва Вольтер відстоював конституційну монархію, а Жан-Жак Руссо розвивав думки про природну свободу та суспільний договір. Проте ці думки залишалися тільки теорією. Перше втілення їх у життя – це Конституція США 1787 року, яка унеможливила владу однієї особи і утвердила владу індивідів. Її ідеологами стали Томас Пейн, Томас Джефферсон і Джон Адамс. Інша спроба реалізації лібералізму – це Велика Французька революція 1789 року, а також прийнята народними зборами «Декларації прав людини і громадянина» 1789 року. Однак, у Франції ліберальні ідеї не встоялись. Слабкий уряд спричинив злет партії якобинців на чолі з Максиміліаном Робесп'єром, котра розпочала масовий терор і знищила демократію. Захоплення влади Наполеоном I Бонапартом і його війни поширили ліберальні ідеї з Франції по Європі та Латинській Америці.

Первісно лібералізм – антитеза до демократії. Послідовники лібералізму зосереджують свою увагу на вільному індивіді, що володіє приватною власністю, а демократія - на народі, який управляє державою. Перша редакція конституції США була вираженням лібералізму, а не демократії. Це видно зокрема у виборчому праві з урахуванням майнового цензу. Ідеї демократії,

²⁶ Локк Джон, *Два трактати про врядування*. — Київ: Основи 2001, 150.

²⁷ Монтеск'є, Шарль Луї де // *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис 2002, 742

натомість, пропагував Авраам Лінкольн, який жорстко боровся з лібералізмом. Їхнє примирення сталося завдяки праці Алексіса де Токвіля «Демократія в Америці» 1835 року, в якій автор довів, що особиста свобода не суперечить загальній свободі. Де Токвіль закликав до ліберальної демократії. Французька революція (1789) і перехід влади до Наполеона III у 1835 році призвела до необхідності поєднати особисту свободу і народовладдя. Радикальні демократи, котрі не погоджувались із поєднанням демократії й лібералізму, поклали початок соціальної демократії у протигагу до ліберальної демократії. Також і в лібералізмі не всі погоджувались з демократизацією. В кінці XIX століття відбулося розділення економічного лібералізму і соціального лібералізму. Економічний лібералізм підносив на перший план індивідуальні блага, а соціальний – суспільні²⁸.

У XX столітті сформувалися ще два устрої: комунізм і фашизм, які визначаються тоталітарністю. Комунізм підносив на перший план благо мас, а фашизм благо окремої нації. Сьогодні лібералізм є панівною ідеологією світу. В межах лібералізму в економіці утворились різноманітні напрями неолібералізму, породженням яких були, зокрема, реформи Прем'єр міністра Великобританії Маргарет Тетчер.

Католицьке соціальне вчення проголошує цінність людини: суспільство існує задля людини, а не людина задля суспільства. Тому суспільство й повинно бути таким, щоби кожен міг реалізовувати в спільнотах людей особисті потреби та цінності. Здоровий соціум вимагає прав сім'ї як малої і міцної соціальної одиниці, в котрій будь-яка людина має можливість давати наступним поколінням мораль та релігійну віру. Громадські об'єднання потрібні задля повної реалізації особистості, єднаючи людей принципами одностійності і спільності поглядів.

Католицьке соціальне вчення є реакцією Церкви на численні соціальні проблеми, які породжували політично-економічні зміни XIX і XX століть. Науково-технічна революція спричинила вагомні соціальні пертурбації: економічний наголос перенісся із сільського господарства і ремісництва на

²⁸ О.Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 106

виробництво фабрик і заводів. Машина замінила ручну працю, а тому зменшили потребу в робочій силі і викликали безробіття. Маса людей почали гуртуватися довкола великих підприємств у пошуках засобів виживання, але не зуміли знайти роботу і прожиток своїм родинам. Такі зміни перевернули сторінку історії, на якій містилися описи кріпацтва, але створили нові проблеми та вимоги негайної реакції. XX століття додало до цієї проблеми дві світові війни, революції, виникнення диктатур і боротьбу за людські і громадянські права. В умовах цих проблем промовляла й Церква.

Коренем католицького соціального вчення, як і кожного церковного вчення, є Біблія. Основою соціальної доктрини є християнська заповідь любити ближнього, на котрій Христос основував християнську соціальну мораль. Католицька соціальна доктрина є вченням на межі теології і соціальної філософії. Вона є комплексом, оснований на здоровому глузді і логічних аргументах. Проте соціальне вчення не відноситься до правил віри, себто віровчення, сповідання яких є необхідною умовою того, щоби називати себе католиком. Тому воно лежить в основі соціальних орієнтацій, навіть некатоликів.

Принцип солідарності, один з основоположних в католицькій соціальній доктрині, окреслює відносини між людиною та суспільством. Він є вираженням християнського принципу любові до ближнього. Кожна людина відповідальна за благо ближнього. Суспільство є покликаним зробити можливим щасливе життя кожної людини. Внаслідок цього кожен член соціуму відповідальний за все людство, суспільство, до якого він належить. Одночасно суспільство живе не заради себе. Воно покликане бути відповідальним за всіх своїх членів. Самотнє життя суперечить цілям спільного щастя, які стоять перед людьми, і сутності людини як суспільної істоти. Суспільство відповідальне за життя та розвиток кожного індивіда. Це можливе лише на основі всезагальної суспільної солідарності, яка дає кожному можливість бути у соціальному об'єднанні, тобто у спільноті осіб, рівних і взаємовідповідальних.

Солідарність членів суспільства уможлиблює встановлення соціальної справедливості як суспільної чесноти, яка визначає сутність об'єднання Божого

народу. Поняття справедливості знаходиться в центрі соціальної етики ще з античної філософії. Зокрема Платон основував етику на вченні про чесноти, які в Середньовіччі були названі кардинальними або моральними, та з тими назвами ввійшли в католицький катехизм. Платон ділив людську душу на три частини: розумну, сміливу та прагнучу. Кожна із них покликана досягти своєї чесноти. Чеснотою для розумної частини душі є мудрість (σοφία або sapientia), чеснотою сміливої - мужність (ανδρεία або fortitudo), а чеснотою прагнучої є поміркованість (σοφροσύνη або temperantia)²⁹. Якщо три частини душі досягли чеснот, тоді людина є справедливою, бо вона бачить та ставиться до усього справедливо. Так, три чесноти об'єднуються в четвертій, тобто справедливості (δικαιοσύνη або iustitia). У слова «справедливість» є два значення: справедливість відповідно до закону, яка стосується захисту прав та свобод кожного в рамках закону; вища справедливість не походить від закону, і на ній повинно базуватися все законодавство. На думку Платона, справедливість є таким устроєм, в якому кожен реалізовує свої природні властивості, тому держава має будуватися на тих принципах, де кожен має можливість самореалізуватися. Арістотель також дотримується думки, що про справедливість можна вести мову, коли кожен займає в суспільстві таку роль, до якої найкраще надається. Проте він розуміє справедливість як певну детермінацію. Саме тому рабство також є справедливим для тих, хто найкраще надається тільки бути рабом. Стоїки розвивали учення про розумні начала світу. На їхню думку, справедливо те, що розумне. Розуміння справедливості в Середньовіччі заклав Святий Августин в ученні про Місто Боже. Реалізацією справедливості є тільки християнська держава. Такі ідеї розвивав і Святий Тома Аквінський, який розвинув категорії «lex aeterna», «lex humana», «lex divina» та «lex naturalis». В Новий Час з'явилися геть нові уявлення про справедливість. Якщо попередні епохи базували поняття справедливості на категорії вічного розуму, то в цю епоху філософи виходили з уявлення про людський розум.

²⁹ О. Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 107

З поняття про справедливість в соціальному вченні Церкви сформувалася повага до людських прав. Права людини складаються з мінімального набору життєвих благ у громадянсько-політичній і соціально-економічній царинах. Людські права ґрунтуються на індивідуалістичних вартостях. Вони покликані захищати меншість та індивідуум від більшості, тобто держави, нації, класу тощо. До Нового часу вважали, що прийнята загалом форма поведінки є єдиною правильною. Ті, хто не корилися загальним правилам, підпадали під перевиховання. Прихильники чужих традицій не приймалися в суспільство. Перші пробіски прав людини з'явилися в Середньовіччі, зокрема у Великій хартії вольностей, прийнятій в Англії у 1215 році. Відповідно до неї, король не міг накладати на вільних громадян податки без їхньої згоди, та позбавляти їх майна без рішення суду. Проте цими правами могли користуватися тільки небагато англійців. Так, селяни і робітники не вважалися вільними.

Права людини у сучаснішій формі сформувались у XVI-XVIII століттях, тобто в період боротьби парламентів проти королівської влади. Серед прав, які в першу чергу відстоювали, було право на свободу совісті. Ця вольність була вперше узаконена в Нантському едикті у Франції в 1598 році, відповідно до якого гугеноти отримали права вільно визнавати свою віру. З XVII століття провідну роль у розвитку концепції прав людини продовжувала відігравати Англія. Тут були ухвалені ряд законів, які робили громадян незалежними від короля й уряду. Філософські основи прав людини заклав Джон Локк у концепції природних прав. У Просвітництві відхилення від соціальних норм вважали не проблемою, а виявом особистості. Новим періодом розвитку ідеї людських прав була американська війна за незалежність і французька революція. Впродовж одного століття виникли декілька документів, які фіксували людські права: «Декларація незалежності США» 1776 року, «Декларація прав людини і громадянина» у Франції 1789 року та «Білл про права» в Англії 1689 року. В XVII-XVIII століттях, коли формувалась концепція людських прав, їх носіями були чоловіки-європейці з майновим цензом. У XIX-XX століттях ліквідували майновий ценз. Носіями прав стали всі. Загальним людським документом, який

визначає права людини стала Загальна Декларація прав людини, яку прийняла Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року. Вона ґрунтується на ідеї природних прав, які зародились ще в XVII столітті: «Всі люди народжуються вільними рівними по своїй гідності і правах»³⁰.

На основі Декларації ООН прийняті «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права», «Факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права». Ці чотири документи зазвичай називають «Міжнародний білль про права людини» («International bill of human rights»)³¹. На основі цих документів ООН може приймати санкції проти урядів, які не пильнують права людини. Такі санкції були прийняті, зокрема, проти расизму в ПАР, режимів Слободана Мілошевича в Югославії та Садама Хусейна в Іраку. Стежити за дотриманням виконання цих постанов є завданням різних організацій, зокрема, створеної 1961 року Міжнародної Амністії (Amnesty International). В межах Європейського Союзу діє «Європейська Конвенція захисту прав людини», яка визнає юрисдикцію Європейського Суду прав людини³². Після падіння Радянського Союзу й інших тоталітарних режимів захист людських прав був можливим у багатьох країнах. Сьогодні найбільшою проблемою у цьому процесі є ісламський фундаменталізм, який постійно зростає. В межах дискусії про людські права жваво обговорюються питання абортів, евтаназії тощо.

Підсумовуючи аналіз соціальної доктрини Католицької Церкви, потрібно відзначити декілька пунктів. По-перше, католицьке соціальне вчення формувалося як реакція на важкі політично-економічні зміни, які переживав світ у XIX-XX століттях. Революції і війни, зміни політичних ладів і нові умови економічних відносин та інше змусили світ по-новому розбудовувати власне суспільне життя. По-друге, Соціальна доктрина Католицької Церкви формувалася перш за все у папських документах, тобто в енцикліках, першою з

³⁰ О.Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 107

³¹ Міжнародний білль про права людини // *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. — Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України 2001—2020.

³² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // .< https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#> (дата звернення 15.05.2021)

яких була енцикліка Папи Лева XIII «Rerum Novarum». Римські Папи доволі рано дали оцінку соціальним змінам і підтримали християн у нових умовах. По-третє, соціальна доктрина Церкви сформувала три основні засади, а саме особистість, солідарність і субсидіарність. На їх основі сформоване все соціальне вчення Церкви. У 2005 році був виданий «Компендіум соціальної доктрини Церкви», в якому були зібрані багатолітні напрацювання в цій царині та висловлена позиція Церкви. Головними принципами, на яких ґрунтується католицьке соціальне вчення є спільне благо, субсидіарність та солідарність. Саме ці поняття є визначальними для творення суспільства щасливих людей.

РОЗДІЛ 2.

ОСМИСЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ БОГОСЛОВ'І ХХ СТ.

2. 1. Становлення проблеми економіки в соціальній доктрині

Невід'ємним сегментом людського життя є економіка. Як тільки декілька людей сходяться разом, вони ведуть економічну діяльність: хтось комусь надає якісь послуги, вони обмінюються товарами, допомагають одне одному; іншими словами, люди полегшують життя одні одним своїми вміннями. Весь комплекс міжлюдських відносин, пов'язаних із обміном грошей, товарів чи послуг, називають економікою. Слово "економіка" походить від грецьких слів "οἶκος" (дім) та "νόμος" (закон). Вже сама назва означає, що економіка – це закони співжиття людей в одному домі. Оскільки у світі всі люди між собою пов'язані, люди усвідомили, що весь світ є їхнім спільним домом, про який вони повинні дбати та якимось визначити правила, за якими їм доведеться жити в цьому великому спільному домі. Чим більше на планеті людей і чим більшими є знання і компетенції людей, тим складнішою стає система економічних відносин. Розвиток науки і техніки дозволив індустріалізувати виробництво, розвиток інформаційних технологій відкрив можливості нових шляхів передавання інформації, розвиток освіти дозволив готувати висококваліфікованих фахівців. Усе це сприяло розвитку економіки, яка врешті стала настільки важливою сферою життя людини, що не могла не викликати зацікавлення до самої себе. Так економіка стала предметом не лише філософських досліджень, а й активною темою, над якою працювали богослови Католицької Церкви.

Розвиток цивілізації неможливий без економіки. Проблеми економіки займають чільне місце в ученнях богословів, будуються на принципах соціальної доктрини Церкви і знаходять відображення в пастирських посланнях. Церква, що покликана нести людям Світло Євангелія, Христа, не може стояти на маргінесі економічних проблем. Церкві належить вести людину до вічного щастя, до

зустрічі зі своїм Творцем, до зростання духовності людини. На перший погляд здається, що церква і економіка є контрарно-протилежними³³. Але кожна людина народжується і живе в певному суспільстві, де існують різні системи зв'язків, що складаються в процесі її життєдіяльності. Людина живе в економічному світі, має свій економічний досвід: працює, отримує зарплатню чи інші доходи. Люди об'єднуються в соціальні інститути, з яких найменшою є сім'я. Наявність власності вимагає володіти вмінням мистецтвом розподілу матеріальних благ. Але в різні епохи існують різні економічні системи, що не здатні всіх задовольнити. «І доки не буде сформована ідеальна економічна система, доти триватимуть дискусії про удосконалення існуючої або заміну її кращою [...]». Проблема розподілу благ та справедливих економічних відносин є однією з найактуальніших проблем усіх епох»³⁴.

Всі сьогоденні досягнення в галузі політичної, правової, економічної галузі мають у своїй основі християнську уяву про гідність людини, що знаходить найбільшу увагу в католицькому богослов'ї. Під час Другого Ватиканського Собору та в післясоборовий час темі гідності людини надавали поглибленого вивчення. У всякому людському співжитті, якщо хочемо, щоб воно було добре влаштоване й комфортне, слід покласти за основу той принцип, що кожній людині притаманна особистісність, тобто наділена розумом і вільною волею природа, а тому вона за своєю суттю має права та обов'язки, які прямо й одночасно випливають із її природи; оскільки ж вони загальні та непорушні, то й відібрати їх у жодний спосіб неможливо³⁵.

Католицька Церква ставила своїм завданням опікуватися людиною. В середині XIX ст. вона звернулася до вирішення соціальних проблем, поставивши на противагу як індивідуалістичний капіталізм, так і колективістський соціалізм. Своє бачення боротьби з бідністю та моральним занепадом Католицька Церква шукала в «третьому шляху» суспільного розвитку. Церква бачила вихід в

³³О. Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 108.

³⁴О.Шепетяк, *Німецькомовна католицька думка другої половини XX століття*, 299

³⁵ Соціальні документи Церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання (1891 - 2015) «*Pacem in terris*» / перекл. з лат., італ., англ., мов – Львів: Свічадо 2020, 616.

укріпленні моральної сторони в житті суспільства, поєднавши матеріально-технічні успіхи капіталізму з соціальною справедливістю, яку відстоював соціалізм. Ті риси, що були чужими для християнства, повинні бути подолані моральними засадами. Проблеми соціальної справедливості і робітничі права робітників, проблеми капіталізму стали основною темою соціальних енциклік римських архиєреїв.

Розробка соціальної доктрини католицької Церкви німецькими богословами була очевидною. Центральна Європа, зокрема Німеччина, були зосередженням соціальних протиріч до кінця XIX ст. Крім того, половина Німеччини була протестантською; зростаюча секуляризація мала ліберальні настрої в верхах, ріст чисельності пролетаріату поширював ідеї соціалізму. Проти церкви виступали різні соціальні групи, створюючи небезпечну ситуацію. Капіталізм набирив силу. Але церква пам'ятала про необхідність християнського милосердя до обездолених та принижених, розуміла, що необхідний справедливий громадянський порядок. Німецька католицька думка вперше сформулировала головні тези майбутнього соціального вчення церкви; також тут і виник феномен «соціального католицизму».

Перша практична програма була запропонована єпископом Майнцу Вільгельмом Емануелем фон Кеттелером (1811-1877рр.). Кеттелер критикував і комунізм і капіталізм. Захищаючи робітничий клас, він сформулював вимоги розумної соціальної політики стосовно робітничого класу, де були враховані гарантована мінімальна заробітна плата, врахована гранична тривалість робочого дня і часу, передбачені обов'язкові дні відпочинку та заборонена виснажлива праця для дітей та жінок³⁶. Кеттелер схвалював робітничі організації ремісничих та професійних гуртків взаємодопомоги. Щоб пом'якшити класове протиріччя, єпископ радив організовувати змішані організації робітників і підприємців, де робітники були б частково власниками. Взаємодопомога і співробітництво всіх верст суспільства були названі Кеттелером

³⁶ Пор. Папська Рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, (пар. 295,296)

«солідаризмом». Виступ на одному з церковних свят влітку 1869 року був опублікований під назвою «Великої хартії християнського робітничого руху»³⁷.

Починаючи з 1864 року, Е. фон Кеттелер був одним з найавторитетніших інтелектуалів, одним із піонерів католицького соціального руху, який вже в другій половині ХІХ століття розповсюдився всією Європою. Кеттелер опублікував свою книгу «Робітниче питання і християнство», і отримав прізвисько «єпископ робітників».

Австрійський теоретик соціального християнства Карл фон Фогельзан (1818-1890рр.) відкидав «взаємовідношення між промисловцями і робітниками, що будувалися по законах війни, війни проти всіх, де поразку терпить слабий» . Він закликав до «моральної організації виробництва, що забезпечує гідність робітника»³⁸.

Послідовники Кеттелера і Фогельзанга також пропонували шляхи подолання протиріч нового суспільства. Вони були проти профспілок і страйків. Все повинно вирішуватись через перемовини.

Прихильники Фогельзанга пропонували повернутися до «органічного суспільства» минулого. Цей принцип подобався представникам католицької церкви. Він говорив про правильну корпоративну організацію суспільства, що була протилежною до ліберальної моделі і повинна була стати її альтернативою.

«Школа Фогельзанга» пропонувала вихід із протиріч такий, який відповідав уяві католицької Церкви про корпоративну організацію суспільства, тобто як правильну.

Послідовники Кеттелера розуміли, що назад дороги немає, і тому треба приймати соціально-реформістський курс. Вони прагнули помінати суспільство з середини: створити робітничі організації і забезпечити найманих робітників мінімумом державного соціального захисту. Цей напрямок заклав основи соціальної політики, що була орієнтована на щоденну соціальну роботу.

³⁷ Wilgelm Emmanuel Frhr von Ketteier. Saemtliche Werke und Briefe. Abteilung 1, Band 2, Mainz, 1978, S.406. Wilgelm Emmanuel von Ketteier. 1811-18.77. Hrsg. von Erwin Iserloh. Quellentexte zur Geschichte des Katholizismus. Bd.4. Paderbarn. 1990, S.75.

³⁸ Karl von Vogelsang. Die ethischen Socialprinzipien des Offenbarungsglaubens und die Socialprinzipien des Naturalismus. (1879). uht. no Erwin Bader. Karl v. Vogelsang (1818-1890), Wien, 1990, S.251.

Першою соціальною енциклікою, що поклала початок формуванню загальнокатолицької соціальної доктрини, була енцикліка папи Лева XIII «*Regum novarum*» («Нові речі»), де були використані ідеї Кеттелера та Фогельзанга. В ній папа засуджував капіталістичну експлуатацію, бачив в ній зловживання капіталізму. Мотивом написання енцикліки було «робітниче питання». Папа підтримує різні співробітництва між працею та капіталом задля громадянського спокою, признає право на власні організації – профспілки та різні асоціації. Тут вперше піднімається питання про «соціальну справедливість». «Робітниче питання» залишалось до кінця XIX ст. єдиним питанням католицьких вчених та суспільних діячів.

На початку XX ст. ідеологи соціального католицизму бажають вирішувати проблеми і ремісників та селян. Католицька Церква заявляє про свою відповідальність за життя всього суспільства. Потрібна «соціальна реформа», і цей термін стає найбільш поширеним серед борців за покращення становища трудівників.

Цікавою постаттю в розвитку німецької соціально-економічної думки є постать теоретика солідаризму єзуїта Генріха Пеша (1854-1926рр.). Саме він поклав початок глибокому вивченню суспільних наук, а особливо економіки. Його п'ятитомник «*Основи національної економіки*»³⁹, за думкою сучасників, поставив його в ряд таких мислителів, як Е. Берштейн та К. Каутський. Пеш вважав, що не можна тільки критикувати зовнішній капіталізм, треба впроваджувати християнські принципи в уже існуючі суспільні відносини. Ці поняття були використані католицькими богословами та ідеологами в другій половині XX століття.

В документах католицької Церкви були спроби протиставляти комунізм соціал-демократичному соціалізму. Це було зроблено вперше в енцикліці папи Пія XI «*Quadragesimo anno*» («Сороковий рік»). Видана в 1931 році, енцикліка закликала католиків від захоплення соціалізмом, ідеологію якого не можна поєднати з християнством. Основні положення цієї енцикліки були розроблені

³⁹ H. Pesch. Lehrbuch der Nationalökonomie. Freiburg, Bd. I-V, 1905-1923.

німецькими соціологами, єзуїтами Густавом Гундлахом (1892-1963рр.) та Освальдом фон Нелль-Бройнінгом (1890-1991рр.), а також австрійським вченим Йоханнесом Месснером (1891-1984рр.). В енцикліці засуджувалась експлуатація і утверджувалася людська гідність робітника. Її програма повинна була стати альтернативою капіталізму, протиріччя якого особливо виявились в період світової економічної кризи 1929-1933рр. Папа закликав до співробітництва в ім'я «загального блага», діяти згідно «соціальної справедливості та соціальній любові». Від часу появи цієї енцикліки питання соціальної справедливості стає одним із центральних у Соціальній доктрині Католицької Церкви. Одним із питань є заробітна платня та спільне благо: «Суперечить соціальній справедливості ситуація, в якій задля власної вигоди і без огляду на спільне благо платню робітників занижують або ж завищують; та сама справедливість потребує, щоб, за згоди умів та волі, наскільки це можливо, платню регулювати таким чином, аби якомога більше людей могли працевлаштуватися й отримувати плоди своєї праці, необхідні для підтримання життя»⁴⁰.

Аналіз феномену економіки вимагає не тільки вивчення її основних концепцій, а й цілей, до якої вона прямує. Чітко визначена ціль дає можливість оцінити якість економічної діяльності та доречність економічних рішень. Єдиною ціллю, до якої скерована економіка, є спільне благо, тобто економіка покликана забезпечити всім максимально сприятливі умови, в яких люди почуватимуть себе щасливими. Якщо економіка забезпечує всім благо, тоді вона добра, якщо ні, тоді потрібно шукати інші методи ведення господарювання. Наприклад, незважаючи на те, що марксистська економічна система ставила собі за ціль справедливо розподілити блага та всіх зробити щасливими, ця ціль не була досягнута в жодній із країн, де домінувала марксистська планова економіка. Ця економічна модель привела країни, де вона застосовувалася, до крайньої бідності, високого рівня корупції, нестабільності політичних інститутів, низької правової свідомості, слабкого рівня освіти та демографічної кризи. Це свідчить

⁴⁰ Соціальні документи церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання(1891 - 2015) /перекл. з лат., італ., англ. мов. Львів: Свічадо 2020, «*Quadragesimo anno*» с.56-102, 75

про те, що головна ціль економіки (спільне благо) не була досягнута плановою економікою, а тому цей тип економіки є хибний. Натомість, моделі економіки, якими послуговувалися країни Заходу, привели їх до багатства. Факт, що населення мігрує з країн, які пережили марксистську економіку, до країн, які її уникнули, доводить, що мігранти на Заході знаходять більші шанси зустріти реалізацію ідеалу спільного блага.

Під спільним благом потрібно розуміти наявність таких економічних умов, при яких всі мають можливість реалізовувати своє прагнення до щастя. Можливість працювати і самостійно обирати вид діяльності, доступність освіти, належний рівень медицини, демократичні інститути, система соціального захисту, стабільне страхування, безпека, можливість заощадження – все це є елементами спільного блага, досягнути яке покликана економіка.

Для того, щоби спільне благо могло бути досягнутим, необхідно дотримання базових принципів економічної діяльності, першим серед яких є субсидіарність. Відповідно до цього принципу всі економічні рішення повинні ухвалюватися на найнижчому рівні суб'єктів економічної діяльності. Суб'єкти вищого рівня не повинні втручатися в рішення і дії, які можуть ухвалюватися і виконуватись без їхнього втручання. Наприклад, кожне підприємство може самостійно вирішити, яку продукцію і в якій кількості воно виготовлятиме, а кожен громадянин може самостійно вирішити, яку спеціальність він хоче здобувати. Держава не повинна вказувати підприємствам, що і як продукувати, а громадянам, які спеціальності їм здобувати. Однак, завданням суб'єктів економічної діяльності вищого рівня є всіма можливими способами сприяти суб'єктам нижчого рівня реалізувати свої рішення. Держава повинна допомогти підприємцям виконати свої плани шляхом забезпечення свободи підприємницької діяльності, кредитування, правильною податковою політикою тощо, але в жодному разі не втручанням у діяльність підприємства. Так само, держава повинна дати можливість кожному громадянину отримувати бажану освіту і здобувати спеціальність, яку він для себе визначив. Яскравим прикладом порушення принципу субсидіарності був СРСР, в якому держава повністю

контролювала діяльність усіх підприємств, не залишаючи ані найменшої свободи тим, хто безпосередньо управляв підприємствами. Якщо людина не ухвалює рішення самостійно, вона й не несе за них відповідальності. Це й стало згубним для радянської економіки.

Папа Лев XIII в енцикліці "Rerum novarum" підніс категорію субсидіарності до одного з базових принципів соціальної доктрини. А в енцикліці папи Пія XI «Quadragesimo anno» цей принцип зазвучав з новою силою.

Принцип субсидіарності був сформульований Г. Гундлахом. Г. Гундлах, Освальд фон Нелль-Бройнінг, Йоханнес Месснер – визнані класики німецької католицької соціології. Вони продовжували працювати і після Другої світової війни. Треба сказати, що в роки нацистського режиму праці Г. Гундлаха не друкувалися, а Освальд фон Нелль-Бройнінг та Йоханнес Месснер були змушені емігрувати. Їхня праця в деякій мірі підготовлювала рішення II Ватиканського Собору у соціальній сфері. Серед активних учасників, що приймали участь в роботі Собору, були німецькі богослови – кардинал Депфнер (був одним із чотирьох «модераторів»); кардинал Фрінгс і Майнський єпископ Фольк приймали участь в розробці догматичної Конституції Собору «Dei verbum» (Догматична конституція про Божественне Одкровення). Архієпископ Австрії кардинал Кьоніг пізніше очолив «Комітет у справах невіруючих», який був створений рішенням Собору для діалогу з невіруючими.

Таким чином, можемо сказати, що вклад і німецьких католиків-соціологів у передсоборові і післясоборові обговорення був значний.

Лінію Г. Пеша продовжив Г. Гундлах. Він обгрунтував організацію суспільного життя на солідарних засадах тим, що людина з її гідністю є «джерело, носій і мета всього суспільного життя». Він вважав, що з таким підходом до згоди можуть прийти найрізноманітніші ідейно-політичні напрямки сучасності. Мислителю належить розробка поняття «спільне благо». Він трактував його як гармонійне поєднання особистісного і загального, протиставляючи капіталістичному індивідуальному егоїзму і пригнічуючому особистість комуністичному колективізму. Гундлах був переконаний, що тільки

християнське сприйняття людини як образу Бога може послужити поєднання особистого з загальним. «Пропорційність буттю і відповідно вимогам про цінність обґрунтування загального блага пов'язана з внутрішньою та зовнішньою структурою суспільства»⁴¹.

В регулюванні соціальних відношень, Г. Гундлах віддавав перевагу правовій державі. Дотримуючись цієї логіки, німецька католицька думка прийде пізніше до «соціального ринкового господарства».

Г. Гундлахом була створена наукова база для вивчення та розвитку католицького соціального вчення в м. Менхенгладбах (під Дюссельдорфом), яка стала місцем зустрічей та праці академічних і університетських науковців німецькомовних країн. Керування науковим центром після своєї смерті Гундлах заповів своєму учню, професору Аусбурзького університету Антону Раушеру (1928-2020рр.).

Дбайливо зберігаючи спадщину Г. Гундлаха, його наступники додали дослідження в галузь соціальних наук глибину і розмах, що відповідає суспільним викликам останніх десятиліть ХХ століття. Антон Раушер в своїх дослідженнях розглядає поняття приватної власності, економічного блага, співвідношення багатства і бідності в сучасному світі з позицій християнства: «Приватна власність - не охоронна грамота для особистого збагачення, вона покликана в першу чергу служити людям праці. Структура приватної власності повинна забезпечувати загальну призначеність земних благ. Тільки через служіння справі справедливості та солідарності, через сприяння задоволенню потреб в соціальній структурі приватної власності можна здобути собі повагу як структура свободи»⁴².

Своїм особливим відношенням до інституту власності і відрізняються офіційні християнські діячі. Іван Павло II у своїй енцикліці «*Sollicitudo rei socialis*» («Турбота про соціальні справи», 1987р.) пише: «Треба ще раз

⁴¹ Gustav Gundlach, *Die Ordnung der menschlichen Gesellschaft*. Koeln, 1964, Bd.1, S. 158.

⁴² Антон Раушер < <https://scicenter.online/grajdanskoe-pravo-uchebnik-scicenter/anton-rausher-nemetskiy-issledovatel-svoey.html> > (дата звернення 14.02.2020)

наголосити на характерному принципі християнської соціальної доктрини: блага цього світу від самого початку призначалися для всіх»⁴³.

Освальд фон Нелль-Бройнінг славився «Нестором Католицького соціального учення». Він був зятим прихильником субсидіарності, принцип, який ним був сформульований разом із Г. Гундлахом, і вперше опублікований в енцикліці «*Quadragesimo anno*». В честь 100 річчя від Дня народження був відзначений Великим Хрестом, найвищою нагородою країни «За заслуги перед Федеративною Республікою». Слідом за Г. Пешем зосереджував свої дослідницькі сили на вивченні проблеми економіки. Він вважав, що без спеціального знання економіки на сучасному етапі неможливо розвивати соціальне вчення Церкви. З самого початку в центрі його уваги були проблеми співвідношення підприємницької діяльності та християнської моралі. Успіх «соціальної реформи» єзуїт бачив в нерозривному зв'язку з «християнізацією» політики⁴⁴. Освальд фон Нелль-Бройнінг був професором соціальної етики католицьких факультетів кількох університетів. Він багато зробив для пропаганди соціального вчення Церкви. Досвід теоретичного вивчення суспільних проблем і практичної роботи він узагальнив в трьох томах «Економіка і суспільство». На них вчилось не одне покоління християнських суспільствознавців і політиків. Відзначаючи 30 річчя з дня смерті католицького богослова, єзуїта, політичного економа і соціального філософа Освальда фон Нелль-Бройнінга, отець Бенно Куплер назвав його постаттю століття, також і за віком: Нелль Бройнінг: помер у віці 101р⁴⁵. У своїй дисертації «Основи моралі обміну» проводить соціально-економічний аналіз соціальної реформи на користь робітників. Папа Пій XI залучає його до розробки нової соціальної енцикліки «*Quadragesimo anno*» («Сороковий рік»), 1931р. Богослов подає свій проект під назвою «Світло з висоти». Ніхто і не підозрював, що це має якесь відношення до

⁴³ *Sollicitudo rei socialis* Соціальні документи церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання(1891 - 2015)/перекл.лат.,італ.,англ. мов. –Львів: Свічадо2020, - 616с. «*Quadragesimo anno*»с.56-102,75

⁴⁴ Oswald von Nell-Breuning - Grüne Reihe< <https://www.gruene-reihe.eu/artikel/oswald-von-nell-breuning-zum-30-todes>> (дата звернення 15.10.2021)

⁴⁵ *Zum 30. Todestag von Oswald Nell-Breuning – Katholische*< <https://www.katholische-hörfunkarbeit.de> >(дата звернення15.10.2021)

економіки. «Quadragesimo anno» і досі залишається найбільш економічно продуманою енциклікою. В ній була висловлена критика капіталістичного класового суспільства. З часу появи цієї енцикліки поняття соціальної справедливості стає одним з наріжних каменів соціальної доктрини Церкви. У своїй дисертації «Основні принципи біржової моралі» Нелль Бройнінг підкреслює, що економіка повинна мати мету: «будувати гуманне культурне суспільство», забезпечувати справедливість і загальне благо. На формування економічних поглядів католика мав великий вплив комуніст Карл Маркс. Богослов говорив, що в К. Маркса було найгірше те, що він був не одним з них. Головною концепцією у богослова залишалась концепція людської гідності⁴⁶.

Особливе місце серед католицьких мислителів займає австрійський богослов, священник, правознавець, економіст Йоганнес Месснер (1891-1984рр.). Значення його праць іноді порівнюють з «Сумою теології» Томи Аквінського. У жовтні 2002р. процес беатифікації відкрив архієпископ Крістоф Шенборн⁴⁷.

Харизматичний священник і універсальний вчений, він спирався на інтенсивний діалог між церквою і світом і інтегрував висновки емпіричної економіки та соціальних наук у систематичний розвиток сучасної соціальної етики. Переконавшись у важливості християнської соціальної реформи для вирішення соціального питання, він представив вичерпну «суму» у своїй головній праці «Das Naturrecht» («Природний закон») 1949 року, до якої додав «культурну етику» у 1954 році⁴⁸. З основною концепцією «екзистенційних цілей» Месснер розробив загальнообов'язковий антропологічний критерій людської моралі, основний соціальний досвід якого формується насамперед сім'єю. Месснер втрутився в поточні дискусії свого часу, написавши кілька сотень трактатів, серед іншого, про дебати про співвизначення та основні цінності. Месснер вважав, що треба покращити соціальне становище робітника, він хотів

⁴⁶ Zum 30. Todestag von Oswald Nell-Breuning - Katholische .< <https://www.katholische-hörfunkarbeit.de> > (дата звернення 15.10.2021)

⁴⁷ Johannes Messner, Prof. DDr.< <https://geschichte.univie.ac.at> > (дата звернення 18.04.2020)

⁴⁸ Geschichte der CDU - Johannes Messner - Konrad-Adenauer ...< <https://www.kas.de> > (дата звернення 20.05.2021)

примирити клас робітників і роботодавців: «людина не є повним власником своєї особистості, так як вона пов'язана з соціальними обов'язками, тобто відповідальністю перед законом, що стоїть на сторожі людської гідності працівника»⁴⁹.

«Природний закон» є основною роботою Месснера і досі вважається найбільш повним відображенням християнської соціальної етики. Автор має справу з гуманним в устрої суспільства, міжнародного співтовариства, економіки та держави .

⁴⁹ Johannes Messner, Grundsatzfragen der Wirtschaftsordnung. // Actio catholica. Wien, 1977, N2,8.7.

2. 2. Погляди на економіку в історії християнства

Основи економічного учення Соціальної доктрини Католицької Церкви закладені уже в Святому Письмі. Економічні категорії, такі як багатство і бідність, власність, праця, торгівля та інші займають належне місце в Старому та Новому Завіті. Святе Письмо говорить, що людина є найважливішою для свого Творця. Він зробив її «вершиною всього сотвореного порядку»⁵⁰. Сотворення людини відбулось після сотворення світу (Бут 1,27; Бут 1,1-25). Господь спочатку приготував все для людини, щоб вона ні в чому не мала потреби. І «Бог так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав, щоб кожен, хто вірує в нього, не загинув, а жив життям вічним» (Йо 3,16). Ісус Христос прийшов «як той, що служить» (Лк 22,27). Навчаючи, Ісус Христос говорив про гроші набагато більше, ніж про якийсь інший предмет. Про це говорив один із засновників «Crown Financial Ministires» Г. Дейтон. Він підрахував, що в 16 з 38 притч згадується про поводження з грошима і майном, 500 віршів у Святому Письмі про молитву, близько 500 віршів про віру і більше ніж 2350 віршів, у яких мова іде про гроші і майно⁵¹. Те, як людина розпоряджається своїми грішми та майном, Ісус порівнює з якістю нашого духовного життя: «Коли ви, отже, з неправними грішми не були вірні, то хто довірить вам добро правдиве?» (Лк 17,11)⁵². Матеріальне і духовне часто переплітаються. Людина, що створена на образ Божий, отримала право розпоряджатися тим, що є на землі, впорядковувати і змінювати світ, створюючи матеріальні блага⁵³. Духовний світ людини є відображенням її ставлення до матеріального.

Бог створив людину з любові і дав обітницю опікуватися нею, забезпечувати її всі потреби, бо «...маючи поживу та одягу, цим будемо вдоволені. А ті, що хочуть багатіти, впадають у спокусу та в тенета, і в безліч бажань..., що

⁵⁰ Папська Рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви* // перекл. Ольга Живиця. Київ: Кайрос 2008, п.108

⁵¹ Г. Дейтон, *Деньги любят счет* / Пер. с англ. И. Матвиив, Київ: Кириченко 2009, 8.

⁵² Там же, 8

⁵³ Ю. Майка, *Социальное учение католической церкви* / пер. с пол. А. В. Гура. Рим, Люблин: Издательство Святого Креста 1994, 480, 30-31

штовхають людей у прірву та погибель. Бо корінь усього лиха – грошолюбство» (1 Тм 6,8-10). Господь закликає шукати спочатку «Царство Боже та його справедливість, а все те ... докладеться» (Мт 6,33). «За те мій Бог виповнить усі ваші потреби, за багатством своїм, у славі, у Христі Ісусі» (Флп 4,19).

В Біблії розглядається багато економічних питань. Наприклад, цілі глави книги Приповідки Соломона, а також багато навчань Ісуса мають ставлення до економіки. Яке повинно бути ставлення до багатства і як християнам треба поводитись зі своїми фінансами. Але найголовніше завдання Біблії – виховати в людині її духовний світ, любов до Бога та ближнього. «Багатство й слава в мене, постійні блага і справедливість» (Прип 8,18). Справедливість та любов полягає в тому, щоб людина була щедрою. Кожний християнин зобов'язаний працювати, бо «...як хтось не хоче працювати, хай і не їсть» (2 Сл 3,10). Людина живе не ізольовано, вона живе в суспільстві і «...працюючи, треба допомагати слабосильним і пам'ятати слова Господа Ісуса, що сам сказав: "Більше щастя – давати, ніж брати"» (Ді 20,35). Ці слова можна назвати основним принципом християнської економіки. Принцип, що лежить в основі економічного обміну, щоб віддати менше заради великого, сформульований в притчах Ісуса Христа про скарб у полі та дорогоцінну перлину (Мт 13,44-46).

Заповідь Божа говорить про те, щоб турбуватися про тих людей, які не можуть самі заробити собі на життя, - про немічних, хворих, приходьках, сиротах, вдовах і ділитися з ними плодами праці, «...щоб Господь, Бог твій, поблагословив тебе в усякій ділі твоїх рук» (Втор 24,19-22), бо праця облагороджує людину, яка творить добро своїми руками, щоб дати потребуєчому (Еф 4,28).

Душа людини має найвищу цінність, вона не може рівнятися навіть зі всіма матеріальними благами, разом узятими (Мт 16,26)⁵⁴ «Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занепасть? Або що дасть людина взамін за душу свою?» (Мф 16,26; Лк 9,25). Християнство учить, в першу чергу, чистоті

⁵⁴ С. Лукин, *Некоторые идеи ветхозаветных и христианских авторов об основе экономического обмена и ценности материальных благ. Проблемы современной экономики*. 2013, № 1(45), 265-267.

душі. «Не домагайся прибутку, в якому є шкода для душі; бо що дорожче душі?» - пише преподобний Єфрем Сирин (306-373pp.)⁵⁵. Власне внутрішня чистота і неприхильність серця до земного навіть при наявності зовнішнього багатства дає можливість ввійти у Царство Небесне: «...коли зростає багатство, не прив'язуйтеся до нього серцем» (Пс 63,11).

К. Возний говорить, що «про багатство і багатців у Біблії згадується 88 разів, про бідність і бідних – 17, золото виступає предметом оцінок та повчань 321 рази, про срібло у Біблії згадують 303 рази»⁵⁶. Така економічна категорія, як багатство, ранньохристиянськими проповідниками розглядається як релігійно-етична та соціально-економічна, тобто як морально нейтральне явище. Християнський апологет і проповідник Климент Олександрійський (150-215pp.) пише, що «багатство - це зброя». Якщо правильно користуватись ним – «то воно служить ...оправданню», а якщо «хто не вміє користуватись ним, то воно стає зброєю неправедності». Багатство призначене щоб «служити, а не панувати» тому може бути використане як на добро, так і на зло⁵⁷.

Релігійно–етичне розуміння багатства Климент Олександрійський подає в проповіді «Хто з багатців врятується?», де він пояснює, що не володіння майном, а внутрішня прив'язаність до нього не дає можливості ввійти у Царство Небесне. Святитель говорить, що багатство не в море треба викидати, а виймати з серця: «Можливо і при багатстві отримати спасіння, якщо хто від багатства видимого буде відвертатись до духовного і тому, про кого говорить Господь, - якщо багатством, до якого він стане байдужим, буде розпоряджатися добре і таким чином до нього відноситись, як відносяться до речей байдужих»⁵⁸.

Хворобою сребролюбства може хворіти і бідний і багатий, - говорить пожвижник Іван Касіян (360-435)⁵⁹. Християнський богослов Макарій Великий

⁵⁵ Єфрем Сирианин. *О борьбе с восемью главными страстями* // Плакида (Дезей), архим. «Добротолубие» и православная духовность. URL:< http://krotov.info/library/06_e/efr/em_sirin_039.htm> (дата звернення 18.07.2021)

⁵⁶ К.Возний, *Сакральні впливи на економічні процеси: гіпотези, припущення, факти*. Економіка та держава 2012, №4, 29-32

⁵⁷ Климент Александрийский. *Кто из богатых спасется: проповедь* (42 гл.), толкование на Мф. 10, 17-31, (Марка 9, 18-31). URL: http://mystudies.narod.ru/library/c/clem_alex/rich.htm

⁵⁸ Климент Александрийский. *Кто из богатых спасется: проповедь* (42 гл.), толкование на Мф. 10, 17-31, (Марка 9, 18-31). URL: http://mystudies.narod.ru/library/c/clem_alex/rich.htm

⁵⁹ Иоанн Кассиан Римлянин. *Писания*. Москва; Минск 2000.

(300-391pp.) говорить про вбогу душу, яка знає свої гріхи, пізнає пристрасті, що її оточують, і «завжди просить прощення у Господа, переносить і труд, але не радіє про земні блага, покладається на одного тільки прекрасного Лікаря і Його лікування»⁶⁰. Християнство вчить нас шукати багатство в бідності бажань і прив'язаностей, в душевній чистоті.

Про розподіл матеріальних благ читаємо в «Аскетичних настановах» преподобного Ніла Синайського (+450): «Мірою придбання повинна служити потреба. Що перевищує цю міру, то є зайве, те затруднює, не полегшує»⁶¹. Християнин не повинен накопичувати гроші і майно, він повинен ділитися з ближнім: багаті люди створені для спасіння бідних, а бідні – для спасіння багатих. Якщо людина багата, то вона повинна ділитись, як Бог ділиться з нами: «Будь для нещасного богом, наслідуючи милосердя Боже. Бо ніщо так не уподібнює людину Богу, як благодійність»⁶². Бідний молить Бога за багатого – бідний багатий у молитві. Таким чином, одні і другі беруть участь у добрій справі.

Про економічну категорію – власність, читаємо пояснення у ранньохристиянського теолога Тертуліана (160-220pp.): «Те, що нам здається нашим, насправді є чуже. Бо нічого нема нашого, оскільки все Боже, і ми також... Тож ми повинні легко прощатися з мирським, щоб зберегти небесне»⁶³. Бог - Володар, ми ж – управителі довіреного нам майна. «Власність дана вам для життя, а не як привід до загибелі», - говорить Василій Великий (329-379pp.), Учитель Церкви⁶⁴. Святий Василій Великий говорить, що відмова від власності обов'язкова тільки для монахів, для всіх інших вона не є обов'язковою. Церква проповідує знищення гордості і встановлення братерських стосунків, а не скасування приватної власності, бо правильне використання багатства – це знак

⁶⁰Макарий Великий, Египетский. *Духовные беседы*. URL: <<http://www.pravbeseda.ru/library/>> (дата звернення 25.04.2021) index.php?page=book&id =628

⁶¹Нил Синайский. *Аскетические наставления преподобного Нила Синайского* // Плакида(Дезей), архим. славная духовность. URL: <http://krotov.info/> (дата звернення 15.10.2020)

⁶² Григорий Богослов. *Собрание творений*. URL:< <http://www.pagez.ru/lsn/bogoslov/014.php> > (дата звернення 20.03.2021)

⁶³ Тертуллиан, *О терпении* // Тертуллиан. Из- Тертуллиан. О терпении // Тертуллиан. Избранные сочинения. М., 1994. С. 320-333

⁶⁴ Василий Великий, *Беседы*. URL: http://mystu.dies.narod.ru/library /b/basil_gr/besedi/007.htm

того, що людина приймає багатство як дар від Бога: «...хто володіє власністю: і золотом, і сріблом, і будівлями, - як даром Божим, і своїми багатствами служить спасінню душ, і хто знає, що цим він володіє більше для братів, ніж для себе, хто є господарем над своєю власністю, а не рабом її, і своїм багатством своєї душі не захаращує, і через це свого життя не звужує і не закриває, і постійно зайнятий якимись добрими Божими справами,... того прославляє Господь як блаженного і називає вбогим у душі»⁶⁵.

Особливої уваги заслуговує етична оцінка торгівлі. Торговець нічого не прибавляє до вартості товару, значить, якщо він отримає за нього більше, ніж він заплатив, він завдає шкоду і іншій людині і своїй власній душі. Церковна заборона лихварського проценту базується на словах Ісуса Христа: «...позичайте, не чекаючи назад нічого...Будьте милосердні, як і Отець ваш милосердний» (Лк 6,35-36).

Монастирі Василя Великого, які він створив, славились своєю благодійністю. Святитель будує добродійні заклади, де опікується хворими, сиротами і вдовами, бідними, старими. Святий Григорій з Назіянзу так говорить про нього: «До одних загощує сам, до других когось посилає. Інших знову кличе до себе, радить, нагадує, картає, грозить, докоряє, бере в оборону цілі народи, міста, поодиноких людей, продумує всілякі можливі способи спасіння»⁶⁶. У «Моральних правилах» Св. Василій звертається до Святого Письма: «Продайте ваше майно й дайте милостиню. Зробіть собі гамани, що не старіють; невичерпний скарб на небі...там буде й ваше серце» (Лк 12,33-34); «Дай кожному, хто тебе просить...» (Лк 6,30); він наголошує, що накопичення багатства – це ідолопоклонство, називає сріблολюбство «коренем всякого зла»⁶⁷.

Святий Григорій Ніський (335-394), молодший брат Василя Великого, у своїх соціальних питаннях, як один з перших християнських богословів виступає проти рабства. Він говорить, що рабство порушує гідність людини, а це є

⁶⁵ Климент Александрийский. *Кто из богатых спасется*: проповедь (42 гл.).

⁶⁶ Василій Великий – Вікіпедія, < https://uk.wikipedia.org/wiki/Василій_Великий > (Похвальне слово на честь св. Василя Великого)

⁶⁷ І. Ломачинська, *Ідейні засади економічної діяльності православних монастирів в Україні*. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 2018. Вип. 39, 24-32.

великим гріхом. Навпаки, Святий наголошує на даванні милостині, на щедрості, бо вони є близькі Богу, бо Він є «першим створювачем благих і людиноподібних справ»⁶⁸. Лихварство для Григорія Ніського є «людиноненависним» і «людиновбивчим». Він також закликає давати бідним у борг, але безвідсотково⁶⁹. Але найперше Святий проповідує і умовляє дарувати, бо це є вгодне Богу. За переконаннями Григорія Ніського, милостиня і благодійність цінуються найвище, бо Господь наш милосердний і щедрий. «Благодійність закликає до себе всіх, хто перебуває у важких обставинах, розділяючи тим, хто приходить, не нагороди за удари, але допомогу в нещастях»⁷⁰.

У соціальних ученнях Івана Златоустого (347-407) розглядаються різні економічні категорії: багатство, бідність, відношення до праці, добродійність, власність, лихварство та інші. Протоєрей Фроловський наголошує на проблемі багатства в ученнях Златоустого: «Здається, найчастіше говорив Златоуст про багатство і про бідність. Для цього приводи постійно давало саме життя – життя великих і могутніх міст... Потрібно підкреслити, що для Златоуста це були моральні питання, соціальні теми, які мають для нього перш за все моральний сенс. Він говорить насамперед про правила поведінки християнина. І з моральної точки зору він судить про навколишнє життя. Навколо себе він бачить дуже багато неправди, жорстокості, страждання, горя. І добре розуміє, наскільки це пов'язано з духом наживи, з соціальною нерівністю. Він сумує не тільки через безплідну розкіш, але і через багатство, як спокусу. Багатство спокушає, насамперед, його володаря»⁷¹.

Святий закликає втікати від багатства, яке вбиває людей і руйнує їхню душу. Багатство не має стабільності, і в «цьому світі можна лише чимось користуватися, а не володіти»⁷², але він не вважає багатство злом, злом є «любостяжіння і сріблолюбство». «Вселенський Вчитель» закликає бути

⁶⁸ Григорий Нисский, свят., Избранные творения. Москва : Издательство Сретенского монастыря, 2010. 384 .

⁶⁹ Григорий Нисский, свят., Творения : в 8 ч. Москва : Типография В. Готье, 1865. Ч. 7. 538.

⁷⁰ Григорий Нисский, свят., Избранные творения. Москва : Издательство Сретенского монастыря, 2010. 384, 78-79.

⁷¹ Г.Фроловский, прот. Восточные Отцы IV века [Текст]. Минск : Изд-во Белорусского Экзархата, 2006. 295 с.268

⁷² Полное собрание творений Святого Отца нашего Иоанна Златоуста : в 12 т. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургская Духовная Академия 1906. Т. 12, 1882, 555-556

вдячними за всі добра Божі. «Слава Богу за все», - були останні його слова. За глибоким переконання Святого, Церква повинна опікати бідних і тих, хто потребує, а державна влада жити за заповідями Божими. Нехтування багатством допомагає людині позбутися пристрасті накопичення і набути євангельської чесноти⁷³. Проблему лихварства Святий вважав найбільш ганебною і жорстокосердною, бо лихварі примножували проценти і проценти на проценти, ніколи не насичувалися⁷⁴.

Соціально-економічні питання Теодора Студита (759-826рр.) направлені на аскетичну трудову діяльність в монастирі. Праця спрямована на спільне матеріальне добро для монастиря і повинна виконуватися з покірністю і старанністю⁷⁵. Монахи повинні дбати про монастирське майно, ощадливо ставитись до монастирських фінансів⁷⁶.

Учитель Церкви, Симеон Новий Богослов (949-1022рр.) приділяє велику увагу соціальному ученню. Ісихаст, монах-аскет, він звертається до таких економічних понять: багатство і багатії, бідність, власність, соціальна нерівність, приватна власність та інші. Він різко засуджує багатство та інститут власності, вважає, що акумулювання багатства не дозволяє ввійти у Царство Небесне. Найбільшим багатством він вважає вміння любити і прощати, пізнання Бога серцем і прагнення наблизитись до Нього⁷⁷. Християнин повинен вірити в Бога і наслідувати Йому в бідності, бо сам Ісус став бідним для нас, будучи найбагатшим⁷⁸. Сам богослов категорично відкидає приватну власність, бо вона походить від бажання накопичення. Людина стає рабом своїх статків і охоронцем їх⁷⁹. Вчителя турбує питання соціальної нерівності. Богослов радить відмовитись

⁷³ Духовность / гл. ред. В. С. Дудик. Киев : Европейская энциклопедия, 2008. Кн. 1. 688 с.428

⁷⁴ Полное собрание творений Святого Отца нашего Иоанна Златоуста : в 12 т. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургская Духовная Академия, 1906. Т. 12. 1882 с.562

⁷⁵ Теодор Студит, *Повчання монахам*. Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2012. 632 с.60

⁷⁶ Л. Карпінська, *Особливості формування Студійського уставу*. Наукові записки НаУКМА. 2006. Т. 49. С. 39-43, 40

⁷⁷ Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения : в 3 т. Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1993. Т. 3 : Гимны. 347, 66

⁷⁸ Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения : в 3 т. Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1993. Т. 1 : Слова 1-52. 467, 189

⁷⁹ В.Кривошеин, арх. Богословские труды. Нижний-Новгород : Христианская библиотека 2011. 752, 417

від свого майна і говорить, що тільки власник може робити зі своїми статками, що забажає⁸⁰.

Богослова турбує питання рабства і наймитства, рівності. Наймитство зародилось від соціальної несправедливості, а не виникло з Божого Промислу, і воно є гріхом, що сковує свободну волю людини, надану їй Богом⁸¹.

Питання соціально-економічної тематики не полишають і наступного Учителя Церкви, ісихаста Григорія Палами (1296-1359pp.). Своє відношення до багатства, срібллюбства він порушує в роботі «До Ксенії про страсті і чесноти», в якій засуджує суєту суєт – багатство, славу, пусті розваги, і якщо людина не покине цього, то вона «ніколи не принесе плоду для вічного життя». А дорога ця є «вузькою» і думка про спасіння своєї душі губиться в тій дорозі: «вузькими же воротами і тісним шляхом ніхто не може пройти, піднесений славою, розливаючись в задоволеннях і обтяжуючи себе багатством і майном». Багатому важко потрапити у Царство Небесне. Бажання до наживи затуманює думку про вічне життя, і навіть нужденні, які думкою прагнуть наживи «впадають у спокусу і тенета диявола»⁸². Григорій Палама говорить, що «першим злим породженим бажанням є срібллюбство», бо «видно, що воно (срібллюбство) не з єства, а від бажання має свій початок». Срібллюбство породжує «торгашество», тобто спекуляції, які приводять до гріха. Отримання надприбутків через брехню приводить людину до жадібності, грошлюбства, до «пристрасті, які від бажань залежні, зручніше лікуються, ніж пристрасті, що мають початок в єстві; але пристрасті, грошлюбством породжувані, важко долаються через невіру в божественний Промисел. Невіруючий в Промисел цей на багатство своє надію спирає»⁸³.

Особливо Святитель засуджує лихварство, бо лихварі «гірші з грішників», і роблять шкоду не тільки собі, а й місту, де проживають. Людську працю

⁸⁰ Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения : в 3 т. Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1993. Т. 3 : Гимны. 347, 64

⁸¹ Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения : в 3 т. Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1993. Т. 1 : Слова 1–52. 467, 217

⁸² Добротолубие : в 5 т. Изд. 4-е. Москва : Изд-тво Сретенского монастыря, 2010. Т. 5. 560, 255

⁸³ Там же, 259

Григорій Палама вважає благословенням Божим⁸⁴. Але і праця не повинна віддаляти людину від Бога; разом з молитвою, вона стає божественною службою. Оспівуючи Бога в молитві, людина виходить рано «до свого діла й до своєї праці аж до вечора» (Пс 104.23; пор. Сир 7,15) Праця людини – вершина творіння Бога.

Відомий богослов Середньовіччя Микола Кавасила Хамаєт (1322-1397/1398рр.), продовжувач ісихазму, в своїх трактатах «Слово проти лихварів» і лист «Благочестивому Августу щодо відсотка», викладає своє учення щодо проблеми лихварства. Лихварство він називає початком всього зла — «тепер плодом відсотків є стогін і скреготіння зубів», і «це не усуває бідність, але поглиблює її». Лихварство він порівнює зі злочином і навіть більше, ніж злочин. Розбійник приховує свій злочин, а лихвар вважає це за професію. Богослов критикує таке визначення, бо лихварство – це не праця: «відсоток ніхто не одержує працею». Це злодійство, і на лихварів чекає суд Божий⁸⁵.

Провідне місце у працях Отця Церкви Августина Аврелія (354-430рр.) займають «Сповідь» і «Про Град Божий». Саме в «Градї Божому» Аврелій яскраво розкриває соціальні проблеми бідності, багатства, соціальної нерівності, праці, влади, торгівлі. Боротьба двох царств – земного і Божого, стає головною філософсько-богословською ідеєю твору. У Граді Божому живуть праведники. Там панує любов. У градї земному живуть ті, що відвернулись від Бога, а також представники Божого граду - Церква і духовенство. Представники земного граду це – держава та її інститути. У земному бутті співіснують два царства – Боже і земне: «бо ці два гради переплетені і взаємно перемішані у теперішньому віці, поки не будуть розділені на останньому суді»⁸⁶. Аврелій критикує державу і суспільство, яке грішить, веде аморальний спосіб життя. Поняття справедливості невідоме державі: «Істинної справедливості немає ніде, крім тієї республіки, Засновником і Правителем якої є Христос. Істинна справедливість існує тільки в тому градї, про який Писання каже: “Слава возвіщується про тебе, град Божий”».

⁸⁴ Пор. Прип 2,24

⁸⁵ М. Поляковская, *Взгляды Николая Кавасилы на ростовщичество. Античная древность и средние века*. 1976. Вып. 13. с. 83-96.

⁸⁶ Блаженный Августин. Творения : в 4 т. Киев : УЦИММ-Пресс, 1998. Т. 3 : *О граде Божием*, книги I-XIII. 595, 51

Розбійницька згря - як держава в мініатюрі. Коли ця згря розростається, вона приймає назву держави. Соціальна і майнова нерівність тут вважається природною, бо є частиною божого задуму. Страждання «добрих людей» разом із поганими є тому, «що спільно любили життя тимчасове (тобто земне), яке добрі люди повинні були зневажати»⁸⁷.

Людина сама вибирає між «добрим» і «злим», здатність творити «добро» або «зло» — це «свобідна воля» людини, надана їй Богом: «отже, наша свобідна воля, і вона робить все те, що ми робимо за своїм бажанням, і чого не робилось би, якщо б ми не бажали. Якщо ж хтось, всупереч своєму бажанню, терпить щось по волі інших людей, воля і в цьому випадку не втрачає свого значення»⁸⁸.

Воля людини може бути доброю, а може бути злою і схиляється до гріха, який приносить бідність, голод, рабство, війни. «Залишається припустити, що злу волю створило те, в чому не було ніякої волі. Тому не щось низьке зробило волю злою, але сама воля, зробившись злою, хибно і хаотично звернулася до нижчого»⁸⁹.

Святий Августин не заперечував самого багатства, але вважав, що гріхом є породження в людині пристрасть і прагнення до накопичення. Він лише звертає увагу на захоронення від спокус, що ведуть до загибелі; бідною всіх бід Аврелій вважає сріблολюбство. Справжнім багатством у християн є віра, яку і під тортурами не втрапиш. Богослов наголошує, що щасливою людину робить Бог, який і є справжнім багатством душі.

Церква ніколи не забувала про економічні проблеми. Перший в історії Церкви соціально-економічний документ «Салічна правда» показує господарську діяльність нового класу та формування феодального суспільства. Були думки щодо повернення до соціально-економічних ідей первісного християнства. Ідеї Августина Аврелія відбилися у творчості Франциска Ассізького (1182–1226рр.); «приватна власність – закон людський, спільна

⁸⁷ Там же, 16

⁸⁸ Там же, 209

⁸⁹ Там же, 519-520

власність - закон Божий»⁹⁰. Монастирі відрікаються від багатства, але разом з бідністю, внутрішнім відреченням світу Франциск Ассізький залишається у світі, щоб закликати до покаяння. Він проповідує люблячого Христа, який в цьому житті не мав де голови прихилити. Його ставлення до природи передбачило ідею екологічної етики. Франциск Ассізький підкреслював присутність Бога в кожній істоті і його бажанням було те, щоб люди раділи цьому багатству і прославляли за це Бога⁹¹.

Важливим для економічної думки, є капітулярії. «Капітулярій про вілли» (Закон про маєтки) Карла Великого відображав економічні погляди та економічну політику середньовічного суспільства. В документі відзначається, що натуральне феодальне господарство є найкращою формою організації і управління економічного буття; офіційно визнається монопольне право феодалів на земельну власність. Відбулось офіційне узаконення нерівності та залежності від феодала. Цей документ, «старший» за «Салічну правду» майже на п'ять століть, вже не згадує про общину. Зазнала змін система володіння загальним майном до монопольного права феодала. Заборонялось «давати що-небудь з метою росту... Найбільш законним було б брати у боржника лише розмір позики (валюту)»⁹². Так відбувався захист боржників, з одного боку, з іншого – обмежувався підприємницький прибуток.

Великий внесок у дослідження соціально-економічних проблем зробив відомий богослов і філософ Середньовіччя Тома Аквінський (1225-1274рр.). Він трактував економічні проблеми з релігійно-етичних позицій, опирався на учення Аристотеля. Водночас ним було розроблено багато власних ідей щодо економіки. Його визначні праці «Сума проти язичників» та «Сума теології» піднімають питання, які є актуальними і сьогодні. В трактаті «Сума теології» Аквінат аналізує проблему лихварства, торгівельних операцій, багатства і бідності, власності, десятини, вводить нове поняття - «справедлива ціна». При

⁹⁰ Д. Мережковский, *Франциск Ассизский*. Москва : Директ-Медиа 2010. 176, 15

⁹¹ Франциск Ассізький
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%81%D0%BA_%D0%90%D1%81%D1%81%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення 17.02.2021)

⁹² А. Эспинас, *История экономических учений* / А.-В. Эспинас. – СПб.: ELIS, 1998 183, 44

операції з купівлі та продажу застосовувати махінації гріховно. Богослов говорить, що і покупці і продавці повинні бути в однакових умовах, ціна речі повинна відповідати її «цінності», і «якщо вартість перевищує цінність речі, або, навпаки, (цінність) речі перевищує вартість, то очевидне порушення рівності правосудності і, відповідно, продавати річ дорожче її вартості, або купувати дешевше її вартості само по собі є неправомірним і незаконним»⁹³.

Продаж і купівля повинні здійснюватися за справедливою ціною, яка відображає справедливу компенсацію затрат на виготовлення товару і є відповідною як з погляду покупця і продавця, так і з погляду ціноутворення.

Богослов розглядає операції купівлі-продажу з позиції «людського закону» та «Божественного Закону», де «Божественний Закон» не допускає ніякого порушення, бо є гріховним. Ідея щодо дефекту товару і впливу на ціну є також новою в ученні у Томи Аквінського. Він виділяє три категорії: субстанційний (зміна складу), неправильні міри, якість. Ці три випадки обвинувачують продавця в шахрайстві, і зобов'язують компенсувати збитки⁹⁴.

Тома Аквінський ділить на дві групи операції з торгівлі-продажу: обмін «натуральний і необхідний» та обмін гроші на гроші, або товар на гроші для прибутку. Економічну категорію багатства богослов розбиває на дві категорії: природне і штучне. До природного багатства богослов відносить продукти натурального господарства, а до штучного — гроші, створені людиною для зручності обміну та оцінки речей⁹⁵. Соціально-економічне учення Томи Аквінського про бідність є подібною до концепції Августина Аврелія: той, хто бажає жити добродійно, повинен уникати надмірного багатства і надмірної бідності, оскільки перше й друге може стати причиною гріха.

Лихварство Святий засуджує, він категорично виступає проти надання грошей у борг під відсотки, бо «це означає продавати те, чого не існує».

⁹³ Аквинский Фома. Сумма теологии : в 12 т. / пер. с лат. С. И. Еремеева, А. А. Юдина. Киев : Ника-Центр 2013. Т. 8 : Часть II-II. Вопросы 47-122. 832, 328

⁹⁴ Аквинский Фома. Сумма теологии : в 12 т. / пер. с лат. С. И. Еремеева, А. А. Юдина. Киев : Ника-Центр 2013. Т. 8 : Часть II-II. Вопросы 47-122. 832, 328-332

⁹⁵ Аквинский Фома. Сумма теологии : в 12 т. / пер. с лат. С. И. Еремеева, А. А. Юдина. Киев : Эльга. Ника-Центр, 2006. Т. 4 : Часть III. Вопросы 1-48. 558.

Лихварський відсоток – це незаконна плата за використання позичених грошей. Прибутки, які були зароблені на відсотках від кредиту, повинні бути повернуті. Це є позиція Церкви, і богослов не відходить від неї: «Дуже велика омана стверджувати, що ріст є порушенням закону по тій причині, що він заборонений тільки канонічним правом, тобто церквою; по суті ж своїй ріст якщо не дозволений, то принаймні не беззаконний; зовсім навпаки, тому саме ріст заборонений церквою, що він гріховний за своєю суттю»⁹⁶.

Щодо позики, то Тома Аквінський допускає винагороду кредитору, але як подяку. В своїх соціально-економічних ученнях Тома Аквінський підтримує інститут приватної власності. Людині природно мати власність; і вона має право користуватися нею на свій розсуд.

З релігійно-етичних позицій Святий звертає увагу на людські чесноти, які допомагають чи заважають правильно використовувати власність: щедрість, жадібність та марнотратство, особливо виділяє скупість. Тома Аквінський визнавав соціальну ієрархію, її він бачив у поділі праці: «одні повинні обробляти рілля, інші – зводити будинки, а частина людей, будучи вільною від людських клопотів, має присвятити себе духовній праці заради спасіння решти»⁹⁷.

⁹⁶ А.Эспинас, *История политико-экономических доктрин*. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича 1899. 222, 52

⁹⁷ В.Огаренко, *Соціологія праці: навчальний посібник*. -ЗапоріжжяБГУ «ЗІДМЧ» 2001 303, 49

2. 3. Богословсько-економічні погляди Кардинала Маркса

Кардинал Райнгард Маркс (нар.1953р.), Архієпископ Мюнхенсько-Фрайзінський, з 2012 по 2018 р. був Головою Комісії єпископських конференцій Європейського співтовариства (Com ECE), Голова Католицької Церкви в Німеччині з 2014 по 2020рр., з 2006 року Р. Маркс є Великим пріором німецького відділення Рицарського ордену Гробу Господнього в Єрусалимі, ввійшов в історію як церковний діяч, спеціаліст з соціальної етики, економіст. В 2010 році Р.Маркса призначено Великим Канцлером Католицького університету Айхштетт-Інгольштадт. У 2020 році Райнгардом Марксом був заснований некомерційний фонд *Spes et Salus* («Надія і порятунок»), де можуть знайти підтримку люди, що постраждали від сексуального насильства на території Римо-Католицької Церкви. Фонд співпрацюватиме з Центром захисту дітей Папського Григоріанського університету та Центром зборів Фонду Архієпархії Мюнхена та Фрайзинга в Римі. Маючи 500 000 євро, Маркс вніс у фонд найбільшу частину своїх приватних активів⁹⁸.

Райнгард Маркс входить в історію як і спеціаліст з соціальної етики та економіки. Кардинал вийшов з небагатої родини, тому в ранньому віці почав працювати. Задумуючись над проблемою бідності, Р. Маркс ставить перед собою мету дослідити економічні питання в сучасному світі і зробити свої висновки. Які причини бідності, чому зростає кількість безробітних, безхатків, неблагополучних сімей, навіть у Німеччині – країні повного достатку? Він говорить про їхню кількість: «Якщо взяти за критерій абсолютної бідності дохід менше двох доларів на людину в день, то кількість тих, хто животіє на цій межі, становить, за приблизними оцінками, понад 2,5 млрд. чол.»⁹⁹. Кардинала хвилює зростання «працюючих бідних» у США, тобто люди працюють, але отримують зарплатню нижчу за прожитковий мінімум: «Якщо на початку 70-х років

⁹⁸ «*Kardinal Marx gründet Stiftung für Betroffene sexuellen Missbrauchs im Raum der Kirche*»// сайт: Pressestelle, грудень 2020, <https://www-erzbistum--muenchen-de.translate.google/news/bistum/Kardinal-Marx-gruendet-Stiftung-fuer-Betroffene-sexuellen-Missbrauchs-im-Raum-der-Kirche-38395.news? x_tr_sl=de& x_tr_tl=uk& x_tr_hl=uk& x_tr_pto=nui.op.sc> (дата звернення 17.12.2020)

⁹⁹ Р. Маркс Капітал. / перекл. з нім. Ігор Андрущенко. – Київ: Темпора 2013 296, 22

американський менеджер у середньому заробляв разів у двадцять п'ять більше за промислового робітника, то майже 30 років потому зарплатні одного менеджера вистачило, щоб заплатити за роботу відразу п'яти сотням робітників»¹⁰⁰.

Це зумовлено тим, що в США відсутнє державне регулювання зарплатні, відсутнє втручання держави у внутрішню політику підприємств. І це дає змогу багатим ставати ще багатшими, а бідним ще біднішими. Економічний лібералізм тут виражається у принципі *laissez-faire*, тобто невтручання держави у вільний ринок¹⁰¹. Але і державне регулювання мінімальної зарплатні, яке є у всій Європі, не готове вирішити цю проблему: «У країнах континентальної Європи, де сильні профспілки повстають проти скорочення зарплатні, а високі соціальні, чи то пак соціально-правові стандарти ускладнюють і здорожують звільнення, компанія, зі свого боку, бере на роботу дедалі менше людей. Тим-то паралельно з англосаксонською тенденцією втрат реальної заробітної платні в Західній Європі виникло явище масового структурного усталеного безробіття»¹⁰².

Разом зі своїм однофамільцем К. Марксом, Р. Маркс говорить про жахливу кризу, що веде сучасну цивілізацію у прірву. Сьогоднішня третина планети людей, що опинилися за межею бідності здатна повалити цивілізації. Агресія людей щодо багатіїв призводить до цивілізаційної катастрофи, що може перерости у критичну точку¹⁰³. Р. Маркс не тільки критикує сучасно-економічний стан, він шукає виходи з кризи і знаходить їх. Потрібен провідник і цим провідником має бути Соціальна доктрина Католицької Церкви. У своїй статті «На шляху виходу з кризи – Соціальне вчення як компас», Райгард Маркс, цитуючи Макса Фріша, говорить, що криза – це продуктивний стан, тільки треба правильно нею скористатися¹⁰⁴. Кардинал називає Соціальну доктрину Католицької Церкви компасом; доктрина не займається економікою, ні

¹⁰⁰ Там же, 24

¹⁰¹ В. Заблоцький, *Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія*. / Віталій Заблоцький. – Донецьк: Янтра, 2001. – 368, 155

¹⁰² Р. Маркс *Капітал* 296, 24

¹⁰³ Там же, 25

¹⁰⁴ Erzbischof Dr. Reinhard Marx *Auf dem Weg aus der Krise - Die Katholische Soziallehre als Kompass* Gastbeitrag für: „Die Ordnung der Wirtschaft“, FAZ, Erscheinungsdatum: (18.12.2009) <<https://www.dbk.de/schriften/data/02117/index.html>> (дата звернення 15.07.2021)

питаннями виходу з економічних криз, але тільки вказує на правильну дорогу виходу. Кардинал підкреслює, що кризи змушують зупинитися і зробити рішучий поворот. Про це говорить Папа Бенедикт XVI: «Криза зобов'язує нас до переосмислення нашого шляху, до пошуку нових правил і нових форм співпраці, до використання позитивного досвіду й відмови від негативного[...] криза перетворюється для нас у можливість – можливість шукати і творити нові плани. Вирішувати нинішні проблеми треба саме в цьому дусі – радше повної довіри, ніж відмови від неї»¹⁰⁵

Богослов нагадує, що Німеччина має хороший досвід: з 2005 року поки-що близько четверті домогосподарств відчували економічну кризу. Це хороші стартові позиції завдяки сильному економічному зростанню. Але кризи – це не лишень стабільність та ефективність економіки, це також питання справедливості, бо завжди б'є найбільше слабих і бідних¹⁰⁶. Соціальна доктрина Католицької Церкви завжди думає про відносини між людьми і господарством, заснованими на християнському розумінні людини¹⁰⁷. Кардинал підкреслює, що «стрілка компасу» Соціальної доктрини Католицької Церкви спрямована до непорушності гідності і свободи людини. Людина вільна, але вона відповідає не тільки за себе, а й за інших і суспільство в цілому.

Райгард Маркс постулює до благополуччя всіх у часи глобалізації, тому треба мати особливу прихильність до загального блага, яке має поширюватись на «всю людську сім'ю»¹⁰⁸. Для цього він пропонує створити необхідну нормативну базу, щоб посилити позитивні наслідки «негативної» глобалізації. Недовіра до банкірів та менеджерів, створюють навантаження на соціальний клімат. Багато людей постраждало, почуття справедливості приводить до недовіри до соціальної ринкової економіки. Але соціальна ринкова економіка здатна адаптуватися до сучасності, оскільки вона не є жорсткою «системою». Орієнтацію на соціальне та економічне життя дають християнські цінності та

¹⁰⁵ Енцикліка Папи Бенедикта XVI «*Caritas in veritate*», пар.21

¹⁰⁶ Erzbischof Dr. Reinhard Marx: *Auf dem Weg aus der Krise - Die Katholische Soziallehre als Kompass*

¹⁰⁷ Пор. Папська Рада «Справедливість і мир». Компендіум соціальної доктрини Церкви / перекл. Ольга Живиця/. Київ: Кайрос 2008, пар.331

¹⁰⁸ Erzbischof Dr. Reinhard Marx: *Auf dem Weg aus der Krise - Die Katholische Soziallehre als Kompass*

чесноти. Також не можна нехтувати принципом відповідальності, як в короткий, так і в більш тривалих періодах. Кардинал підкреслює в цій статті, що ми стикаємось з викликами ХХІ ст. – продовольча безпека, бідність, зміна клімату, і повинні думати щоб не допускати помилок, які вплинуть на майбутнє покоління¹⁰⁹.

В своєму богословському аналізі економічних проблем сучасності, у своєму «Капіталі» Кардинал показує, що основною цінністю всього католицького богослов'я є людина. Він говорить, що капіталізм без людяності, солідарності та справедливості не має ні моралі, ні майбутнього¹¹⁰. Книга Архієпископа Мюнхена і Фрайзінга визнана кращою в Німеччині в категорії економічної літератури. Кардинал отримав за неї нагороду. В «Капіталі» Райнхард Маркс застерігає читачів перед небезпеками та загрозами «примітивного капіталізму» та закликає звернути серйозну увагу на Соціальне вчення Католицької Церкви, яке побудоване на принципі загального блага.

Вказуючи на зростаючий борг третього світу розвиненим країнам, поширення злиднів, кризи - католицький ієрарх виступає з різкою критикою «диких фінансових спекуляцій» та «захмарних бонусів для топ-менеджерів найбільших компаній»¹¹¹.

В рецензії на «Капітал», Томас Кролл говорить, що Маркс зустрічається з Марксом, два велетні, в яких і спільні і протилежні ідеї. Крім однакових прізвищ та одного міста народження, у них є спільне бажання допомогти робітничому класу та спільна критика капіталізму¹¹².

Томас Кролл підкреслює, що Р. Маркс у своїй роботі звертається до свого духовного наставника «єпископа робітників» В. Е. Кеттелера і запрошує К. Маркса наслідувати його також. Католик закликає атеїста не вдаватись до революції та встановлення диктатури, а вирішувати проблеми реформами. Сам Р. Маркс критикує комунізм і лібертіанство. Кардинал пропагує соціальний

¹⁰⁹ Erzbischof Dr. Reinhard Marx *Auf dem Weg aus der Krise - Die Katholische Soziallehre als Kompass*

¹¹⁰ Р. Маркс *Капітал*, 24

¹¹¹ Там же, 26

¹¹² Маркс зустрічається з Марксом https://www-deutschlandfunkkultur-de.translate.goog/marx-meets-marx-100.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=nui.sc (дата звернення 14.06.2020)

капіталізм та робить вибір між лібералізмом та диригізмом на основі Соціальної доктрини Католицької Церкви. Через всі вісім розділів книги проходять основні принципи: особистість, субсидіарність та солідарність. В них пропагується свобода і справедливість, і також християнський образ людини. Гідність людини є «святою» і непорушною для Р. Маркса, вона не повинна бути принесена в жертву ні капіталу, ні боротьбі з тероризмом, ні колективу. Р. Маркс робить аналіз сьогодення і визначає, що капіталізм ще ніколи так не тріумфував: бідність стала ще біднішою. Кардинал не радить державі, а вимагає від неї чітких правил для економіки і кожну людину закликає до справедливості, до людяності, до моралі¹¹³. Принцип солідарності означає взаємодопомогу, любов до брата, будується на Христовій заповіді, на безкорисливій віддачі всього того, що може бути потрібним іншій людині. Бути солідарним неможливо без милосердя. Р. Маркс говорить про милосердя і справедливість. Церква, яка проголошує милосердя Боже, проголошує беззастережну любов і виявляє солідарність з людьми, що часто опиняються на узбіччі суспільства. Але вона вимагає послідовності та твердості в віддачі любові людям, які є невиліковними, старі, не можуть самі собою опікуватись. І чим більше людей віддаються загальному благу з віри, тим більше вони підвищують моральну сторону суспільства. Милосердя не залежить від заробітної плати, від економічної ситуації, воно виходить з серця людини. Церква серйозно ставиться до Божественної справедливості, яка є милосердям: «Так само як милосердя і справедливість є божими властивостями і не скасовують один одного, так і милосердя веде до більшої справедливості»¹¹⁴. Католицький економіст говорить, що глобалізація ринків має бути доповнена глобалізацією солідарності та справедливості. Капіталізм без рамок шкодить загальному благу.

«Цілісний погляд на економіку», - так назвав свою статтю Райнгард Марс, присвячену енцикліці Папи Франциска «Laudato Si» («Славен будь») 2015р. Хоча

¹¹³ Пор. Папська Рада «Справедливість і мир». Компендіум соціальної доктрини Церкви пар.133

¹¹⁴ Barmherzigkeit und Gerechtigkeit <https://www-herder-de.translate.goog/afs/hefte/archiv/2016/1-2016/barmherzigkeit-und-gerechtigkeit-grundprinzipien-des-christlichen-glaubens/? x tr sl=de& x tr tl=uk& x tr hl=uk& x tr pto=sc> (дата звернення 16.06.2020)

енцикліка вважається першою в історії Церкви енциклікою, цілковито присвячену екологічній ситуації, Р. Маркс не зовсім поділяє цю думку. «Папа дивиться на реальність з точки зору бідних», - говорить він, - «і тому екологічний підхід не можна відокремити від соціального»¹¹⁵. Папа говорить «Ми зіткнулися з двома окремими кризами, одна з яких – екологічна, а інша – соціальна, але це радше комплексна криза, яка є і соціальною, й екологічною»¹¹⁶ Кардинал виділяє центральні теми, які піднімає Папа в енцикліці - глобальна бідність, нинішнє знищення планети, соціальна несправедливість¹¹⁷. Ці теми є серйозними, які Папа хотів би донести до повної свідомості кожного. Р. Маркс підтримує слова Папи про те, що і бідні, і багаті країни несуть відповідальність за надмірне використання природних ресурсів. Маркс наголошує, що Папа звертається до «всіх людей доброї волі». Він говорить, що для християн віра в Бога означає любов до його творіння.

Кардинал наголошує, що Папа дистанціюється від ринку та економіки, критикуючи технології та застерігаючи проти сліпої віри в прогрес, хоча це не означає, що енцикліка ворожа ринку чи технології. Ринкова економіка обов'язково повинна бути доповнена метою екологічної та соціальної відповідальності. Тільки ринок, який відданий цінностям, може гарантувати відповідальне ставлення до природи або прав нинішнього та майбутніх поколінь. Ця ідея дуже близька до базової концепції соціальної ринкової економіки. Без етичних рамок і без інститутів, у тому числі і держави, немає справжньої соціальної ринкової економіки. Це здоровий глузд для прихильників соціальної ринкової економіки, «до яких я належу»¹¹⁸.

¹¹⁵ Reinhard Marx Eine ganzheitliche sicht der Wirtschaft (18.07.2015) https://www-faz-net.translate.google.com/aktuell/wirtschaft/reinhard-kardinal-marx-eine-ganzheitliche-sicht-der-wirtschaft-13706146.html?x_tr_sl=de&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_tr_pto=sc (дата звернення 15.09.2021)

¹¹⁶ Соціальні документи Церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання (1891 - 2015) / перекл. з лат., італ., англ., мов – Львів: Свічадо 2020, - 616с. «*Laudato Si*» («Славен будь») (пар.139)

¹¹⁷ Reinhard Marx Eine ganzheitliche sicht der Wirtschaft (18.07.2015) https://www-faz-net.translate.google.com/aktuell/wirtschaft/reinhard-kardinal-marx-eine-ganzheitliche-sicht-der-wirtschaft-13706146.html?x_tr_sl=de&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_tr_pto=sc (дата звернення 15.09.2021)

¹¹⁸ Reinhard Marx Eine ganzheitliche sicht der Wirtschaft (18.07.2015) https://www-faz-net.translate.google.com/aktuell/wirtschaft/reinhard-kardinal-marx-eine-ganzheitliche-sicht-der-wirtschaft-13706146.html?x_tr_sl=de&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_tr_pto=sc (дата звернення 15.09.2021)

Кардинал Райнгард Маркс підтримує Папу в тому, що він піддає чесній критиці поточну економічну, соціальну та екологічну ситуацію, але має надію на те, що Папа, довіряючи людям, не зупиняється на досягнутому. Ідеться про нову ідею прогресу. Це вимагає переосмислення всіх людей, включаючи подальший розвиток глобальних ситуацій.

Свобода і справедливість є центральними поняттями у Архієпископа Мюнхена і Фрайзинга Райнгарда Маркса. В своїй книзі «Свобода», яка вийшла у світ у 2020 році він згадує: «Коли я став єпископом-помічником у Падерборні у 1996р., я став шукати девіз, який би підтримав мене у службі єпископа. Мені одразу спало на думку слово з 2 Кр 3,17: «Господь же – дух, а де Господній дух, там воля»¹¹⁹. Свобода означає сміливість змінюватися. Свобода належить до центральної лексики сучасності і сучасного світу і до християнської лексики: «Христос нас визволив на те, щоб ми були свободними» (Гал 5,1).

Для багатьох людей термін «свобода» несумісний з релігією. Але для кардинала Маркса «свобода» є одним із основних послань християнства.

119

Reinhard

Marx.

Freiheit

<https://www.penguinrandomhouse.de/leseprobe/Freiheit/leseprobe_9783466372614.pdf?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=nui,sc (дата звернення 14.02.2021)

ВИСНОВКИ

Проведений у цьому дослідженні аналіз Соціальної доктрини Католицької Церкви дозволяє зробити декілька висновків. З кінця XIX століття важливе значення в житті Католицької Церкви почала займати соціальна сфера і формування соціального вчення Церкви. У практиці роль фундатора соціальної доктрини відіграв майнцький єпископ Вільгельм Еммануель фон Кеттелер, а в теорії – Папа Лев XIII. Енцикліка Папи Лева XIII дала початок активності Церкви в соціальній галузі і в осмисленні цього питання. Сучасна Соціальна доктрина Католицької Церкви найяскравіше презентується Архієпископом Мюнхена і Фрайзинга Кардиналом Райнгардом Марксом. В сучасному переосмисленні соціально-економічних питань на п'єдестал високого критерію підноситься свобода. Саме на цій позиції здійснюється критика устроїв комунізму та лібералізму. На думку католицьких фахівців у царині соціальної етики, проблемою комунізму є те, що обмежує свободу людини, бо позбавляє її приватної власності, а тому й ставить її в залежність від осіб, які розподіляють матеріальні блага. Ліберальна економіка, а також її лозунг невидимої руки вільного ринку, породила феномен високої кількості бідних та соціально незахищених осіб, які також неможливо назвати вільними, оскільки в пошуках елементарних засобів виживання ці люди змушені погоджуватися на неприйнятні пропозиції.

Отже, одним із важливих цілей, яку поставила перед собою Церква у XIX-XX століттях, була відповідь на соціально-політичні трансформації та ними спричинені проблеми. Римські понтифіки, починаючи з Лева XIII, постійно у віровчительних документах Церкви та папських проповідях піднімали актуальну проблему соціальної нерівності, бідності, несправедливих відносин між роботодавцями і робітниками тощо. Ці проблеми виразилися у низці папських соціальних енциклік, а саме «*Rerum Novarum*» (1891 рік) Папи Лева XIII, «*Quadragesimo Anno*» (1931 рік) Папи Пія XI, «*Mater et Magistra*» (1961 рік) Папи Івана XXIII, «*Pacem in terris*» (1963 рік) Папи Івана XXIII, «*Populorum Progressio*»

(1967 рік) Папи Павла VI, «*Laborem exercens*» (1981 рік) Папи Івана-Павла II, «*Sollicitudo Rei Socialis*» (1987 рік) Папи Івана-Павла II, «*Centesimus Annus*» 1991 року Папи Івана-Павла II та «*Caritas in veritate*» (2009 рік) Папи Венедикта XVI. Розроблене у цих документах Соціальне вчення Католицької Церкви базується на трьох принципах: особистість, тобто уявлення про людину як найвищу цінність, солідарність, тобто соціальний принцип спільного життя, та субсидіарність, тобто взаємна відповідальність та самопомога.

В сучасній богословській дискусії сформувався важливий напрямок – соціальна етика та аналіз економічних проблем. В богословському аналізі соціально-економічних проблем центральне місце зайняв критерій свободи. Економічні здобутки цивілізації повинні вести до утвердження свободи особистості. Саме на цій основі католицькі мислителі критикували комунізм, який, позбавляючи людей приватної власності, повністю узалежнював людину від суспільства. Аналогічна критика звучить і в адрес капіталізму та класичного економічного лібералізму, який, поступово збільшуючи різницю між багатими і бідними, узалежнює бідних від багатих. Попри це німецькомовні католицькі фахівці із соціальної етики більше схиляються до капіталізму, ніж до комунізму, однак вважають необхідним відмовитися від ідеї абсолютно вільного ринку і впровадити системи часткового державного контролю над розподілом матеріальних благ. Такий контроль повинен бути підкорений ідеї свободи особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА ТА ДОКУМЕНТИ

1. Ioannes Paulus PP. II. *Laborem exercens*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en].
2. Ioannes Paulus PP. II. *Sollicitudo Rei Socialis*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en].
3. John XXIII, *Mater et Magistra* / English transl. // The Pope Speaks. April, 1962. Vol.7. P.295—343.
4. John XXIII, Encyclical Letter «*Pacem in terris*» an human Rights and Duties. A New Translation and Commentary. Ed. by Henry Owen Waterhouse. Catholic Truth Society, 1980. 18.
5. Leo XIII, *L'encyclisy Rerum Novarum e il suo tempo* / [Ed. Giovanni Antonazzi] – Roma: Ed. Di Storia e Letteratura, 1991.
6. Pius XI. *Quadragesimo Anno*. Vatican, May 15, 1931.
7. Бенедикт XVI, *Caritas in Veritate*. vatican.va. Libreria Editrice Vaticana[en]
8. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [Текст] : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1159 с. + 4 с. карт. Альтернативна назва: Біблія.
9. Документи II Ватиканського собора / пер. А. Коваля. Москва: Паолине, 1998. 589 с.
10. Енцикліка Папи Бенедикта XVI «*Caritas in veritate*», пар.21.
11. *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, — Папська Рада «Справедливість і Мир», Київ: «Кайрос» 2008.
12. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* // . https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (дата звернення 15.05.2021)
13. *Міжнародний білль про права людини* // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін. НАН України, НТШ, Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України 2001—2020.

14. Павло VI. *Populorum Progressio* <https://www.iupax-ugcc.org.ua/details_element.php?id=1875&lang> (дата звернення 14.07.2021)
15. Синод Української Греко-Католицької Церкви Катехизм Української Греко – Католицької Церкви «Христос – наша Пасха», Львів 2011.
16. Соціальні документи Церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання (1891 - 2015) «*Pacem in terris*» / перекл. з лат., італ., англ., мов, Львів: Свічадо 2020.

ЛІТЕРАТУРА

17. Barmherzigkeit und Gerechtigkeit https://www-herder-de.translate.google.com/afs/hefte/archiv/2016/1-2016/barmherzigkeit-und-gerechtigkeit-grundprinzipien-des-christlichen-glaubens/?x_tr_sl=de&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_tr_pto=sc (дата звернення 16.06.2020).
18. Erzbischof Dr. Reinhard Marx: *Auf dem Weg aus der Krise - Die Katholische Soziallehre als Kompass* Gastbeitrag für: «Die Ordnung der Wirtschaft», FAZ, Erscheinungsdatum: <<https://www.dbk.de/schriften/data/02117/index.html>> (дата звернення 17.07.2021)
19. Gustav Gundlach. *Die Ordnung der menschlichen Gesellschaft*. Koeln 1964, Bd.1, S. 158.
20. Geschichte der CDU - Johannes Messner - Konrad-Adenauer ...<<https://www.kas.de>> (дата звернення 20.05.2021)
21. H. Pesch. *Lehrbuch der Nationalökonomie*. Freiburg, Bd. I-V, 1905-1923.
22. Johannes Messner. *Grundsatzfragen der Wirtschaftsordnung*. // Actio catholica. Wien, 1977.
23. Johannes Messner, Prof. DDr.< <https://geschichte.univie.ac.at> >(дата звернення 18.04.2020)
24. *Kardinal Marx gründet Stiftung für Betroffene sexuellen Missbrauchs im Raum der Kirche* / <<https://www-erzbistum--muenchen->

- [de.translate.google.com/news/bistum/Kardinal-Marx-gruendet-Stiftung-fuer-Betroffene-sexuellen-Missbrauchs-im-Raum-der-Kirche-17.12.2020](https://www.google.com/search?q=de.translate.google.com/news/bistum/Kardinal-Marx-gruendet-Stiftung-fuer-Betroffene-sexuellen-Missbrauchs-im-Raum-der-Kirche-17.12.2020))>38395.news?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=nui,opp,sc (дата звернення 17.12.2020)
25. Karl von Vogelsang, *Die ethischen Socialprinzipien des Offenbarungsglaubens und die Dozialprinzipien des Naturalismus*. (1879). uht. no Erwin Bader. Karl v. Vogelsang (1818-1890), Wien, 1990, S.251.
26. Kittel J. Kirche als Ereignis. *Ein Beitrag zur Grundlegung des sakramentalen Kirchenbegriffs im ekklesiologischen Entwurf Karl Rahners*. / Joachim Kittel. – Freiburg i.B., Wien: Herder, 2010. – 365 S. – (Freiburger theologische Studien, 175).
27. Oswald von Nell-Breuning - Grüne Reihe <<https://www.gruene-reihe.eu/artikel/oswald-von-nell-breuning-zum-30-todes>>(дата звернення 15.10.2021)
28. Reinhard Marx Eine ganzheitliche sicht der Wirtschaft (18.07.2015) https://www.faz-net.translate.google.com/aktuell/wirtschaft/reinhard-kardinal-marx-eine-ganzheitliche-sicht-der-wirtschaft-13706146.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 15.09.2021)
29. Wilgelm Emmanuel Frhr von Ketteier. *Saemtliche Werke und Briefe*. Abteilung 1, Band 2, Mainz, 1978, S.406.
30. Wilgelm Emmanuel von Ketteier. 1811-18.77. Hrsg. von Erwin Iserloh. Quellentexte zur Geschichte des Katholizismus. Bd.4. Paderbarn. 1990, S.75.
31. *Zum 30. Todestag von Oswald Nell-Breuning* - Katholische .. <<https://www.katholische-hoerfunkarbeit.de> > (дата звернення 15.10.2021)
32. Аквинский Фома, *Сумма теологии* : в 12 т. / пер. с лат. С. И. Еремеева, А. А. Юдина. Киев: Ника-Центр, 2013. Т. 8 : Часть II-II. Вопросы 47-122, 832
33. Аквинский Фома. Сумма теологии: в 12 т. / пер. с лат. С. И. Еремеева, А. А. Юдина. Киев: Эльга. Ника-Центр 2006. Т. 4: Часть III. Вопросы 1-48. 558.
34. Блаженный Августин. Творения: в 4 т. Киев: УЦИММ-Пресс 1998. Т. 3: *О граде Божием*, книги I-XIII. 595,51

35. Заблоцький Віталій, *Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія.* / Віталій Заблоцький, Донецьк: Янтра 2001.
36. Василий Великий. Беседы. URL: http://mystudies.narod.ru/library/b/basil_gr/besedi/007.htm
37. Василій Великий Вікіпедія, < <https://uk.wikipedia.org> > wiki > Василій_Великий > (*Похвальне слово на честь св. Василія Великого*)
38. Валесян Сергій, *Основні теоретичні моделі підходів до вивчення питання генезису капіталізму: морально-політичний фактор та аналіз економічних першопричин* // *Evropsky politicky a pravni diskurz.* 2017. Vol. 4, Iss. 4. P. 94–98.
39. Возний Казимир, *Сакральні впливи на економічні процеси: гіпотези припущення, факти.* *Економіка та держава* 2012. №4 29-32
40. Дейтон Говард, *Деньги любят счет* /Пер. с англ. И. Матвиив. Київ: Кириченко 2009.
41. Гофманн Йоганнес, *Історія Ранньої Церкви. Найважливіші аспекти,* Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2019.
42. Григорий Богослов. Собрание творений. URL: <<http://www.pagez.ru/lsn/bogoslov/014.php> > (дата звернення 20.03.2021)
43. Григорий Нисский, свят., *Избранные творения.* Москва : Издательство Сретенского монастыря 2010. 384 с.
44. Григорий Нисский, свят., *Творения:* в 8 ч. Москва: Типография В. Готье, 1865. Ч. 7. 538 с.
45. *Добротолубие:* в 5 т. Изд. 4-е. Москва : Изд-тво Сретенского монастыря, 2010. Т. 5. 560 с.
46. *Духовность* / гл. ред. В. С. Дудик. Киев: Европейская энциклопедия 2008. Кн. 1. 688 с.
47. Ефрем Сирианин, *О борьбе с восемью главными страстями* // Плакида (Дезей), архим. «Добротолубие» и православная духовность. URL: <http://krotov.info/library/06_e/efr/em_sirin_039.htm> (дата звернення 18.07.2021)
48. Иоанн Кассиан Римлянин. *Писания.* Москва; Минск 2000.

49. Карпінська Лілія, *Особливості формування Студійського уставу*. Наукові записки НаУКМА 2006.
50. 49.Климент Александрийский, *Кто из богатых спасется*: проповедь (42 гл.), толкование на Мф. 10,17-31, (Мр 9,18-31). URL:
51. Barmherzigkeit und Geretchtigkeit <https://www-herder-de.translate.goog/afs/hefte/archiv/2016/1-2016/barmherzigkeit-und-gerechtigkeit-grundprinzipien-des-christlichen-glaubens/?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc> (дата звернення 16.06.2020)
52. Кривошеин Василий, арх. Богословские труды. Нижний-Новгород : Христианская библиотека 2011. 752.
53. Локк Джон, *Два трактати про врядування*, Київ: Основи 2001.
54. Ломачинська Ірина, *Ідейні засади економічної діяльності православних монастирів в Україні*. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 2018. Вип. 39, 24-32.
55. Лукин Сергей, *Некоторые идеи ветхозаветных и христианских авторов об основе экономического обмена и ценности материальных благ*. Проблемы современной экономики 2013. № 1(45), 265-267.
56. Майка Юзеф, *Социальное учение католической церкви* / пер. с пол. А. В. Гура. Рим, Люблин: Издательство Святого Креста, 1994.
57. Макарий Великий, Египетский. Духовные беседы. URL: <http://www.pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=628> (дата звернення 25.04.2021)
58. *Маркс зустрічається з Марксом* <https://www-deutschlandfunkkultur-de.translate.goog/marx-meets-marx100.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=to> (дата звернення 14.02.2021)
59. Мережковский Дмитрий, *Франциск Ассизский*. Москва: Директ-Медиа, 2010.

60. Монтеск'є, Шарль Луї де // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін, Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002, 396.
61. Нил Синайский. *Аскетические наставления преподобного Нила Синайского* // Плакида (Дезей), архим. славная духовность. URL: <<http://krotov.info/>> (дата звернення 15.10.2020)
62. Огаренко Віктор, Соціологія праці: навчальний посібник.-Запоріжжя БГУ «ЗІДМЧ» 2001.
63. Полное собрание творений Святого Отца нашего Иоанна Златоуста: в 12 т. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская Духовна Академия, 1906. Т. 12. 1882.
64. Поляковская Марина, *Взгляды Николая Кавасилы на ростовщичество*. Античная древность и средние века. 1976. Вып. 13, 83-96.
65. Ротар. Кейнс Джон Мейнард // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін., Київ: Парламентське видавництво 2011.
66. Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения: в 3 т. Москва: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. Т. 3: Гимны. 347, 66
67. Симеон Новый Богослов Преподобный. Творения : в 3 т. Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. Т. 1: Слова 1–52. 467, 189
68. Сказкин Сергей, *Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в Средние века*. Москва: Наука 1981.
69. Теодор Студит. *Повчання монахам*. Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф» 2012.
70. Тертуллиан. *О терпении* // Тертуллиан. Из- Тертуллиан. О терпении // Тертуллиан. Избранные сочинения. Москва, 1994, 320-333
71. Флоровский Георгий, прот. Восточные Отцы IV века [Текст]. Минск : Изд-во Белорусского Экзархата, 2006, 295.
72. Шепетяк Олег, *Німецькомовна католицька думка другої половини ХХ століття*. Монографія, Київ: УАР 2014.
73. Эспинас Альфред, *История экономических учений* / А.-В. Эспинас. – СПб.: ELIS, 1998. – 183.

74. Эспинас Альфред, *История политико-экономических доктрин*. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1899.
75. Антон Раушер <<https://scicenter.online/grajdanskoe-pravo-uchebnik-scicenter/anton-rausher-nemetskiy-issledovatel-svoey.html>> (дата звернення 14.02.2020)
76. Франциск Ассійський
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%81%D0%BA_%D0%90%D1%81%D1%81%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення 17.02.2021)
77. *Розвиток соціальної допомоги у Європі XIII-XVIII ст.*
https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%95%D0%9D%D0%9F_%D0%86%D0%A2%D0%A1%D0%A0%202/page11.html (дата звернення 25.05.2020)
78. *Чернецтво, чернецтво в християнстві* <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=>
(дата звернення 15.05.2021)
79. Ю.Марченко, Гідна оплата праці – необхідний атрибут соціальної держави
<http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/565> (дата звернення 18.02.2021)
80. Ядранський Дмитро, *Праця та соціальна відповідальність: діалектичний зв'язок* <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=631> (дата звернення 14.08.2021)